Slovenská reč — jazykovedný časopis pre školu a prax. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. — Rediguje: Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. — Zodpovedný zástupca: Dr. Štefan Peciar. — Predplatné na XVI. ročník Kčs 85.—, jednotlivé čísla po Kčs 8.50. — *Účet Štátnej banky československej č. S 13635.* — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu „Slovenská reč" v Bratislave, Štúrova 7. — Rukopisy sa nevracajú. — Tlačí Neografia, n. p., Martin.

OBSAH

Štefan Peciar: O základnom slovnom fonde 225
Eugen Pauliny: K slovosledu súvetia 228
Marta Marsinová: Kapitoly zo štylistiky 236
Gejza Horák: Vložené vety v Timravinych poviedkach 239

Podnety a diskusie

Vlado Uhlár: Príspevok k otázke písania veľkých písmen 245
Ján Horecký: Ložisko — ložište 248
Jozef Ružička: Čap — čapík — čípek 249

Posudky a referáty

J. Ružička: Vincent Blanár, Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku 250
Ján Horecký: Dr. Eugen Jóna, Spisovná slovenčina pre každého . . 251
Jošt: Univ. prof. Dr. Ján Stanislav, Zo života slov a našich predkov . 252

Drobnosti

epy: Užívanie a zneužívanie značkových slov 253
Hý: Blato — bahno — kal — múľ 254
Hý: Ambulančný — ambulantný 254
Hý: Jav — zjav 255
E. J.: Prozreteľnosť 256

SLOVENSKÁ REČ
ROČNÍK XVI – ČÍSLO 8

O základnom slovnom fonde

Štefan Peciar

Medzi bohatstvom nových myšlienok a téz, ktoré obsahujú prenikavé štúdie J. V. Stalina, *Marxizmus a otázky jazykovedy*, nachádzame aj pojem *základného slovného fondu* a jeho definíciu, resp. jeho vymedzenie v pomere k slovnej zásobe jazyka. Stalin píše: „Ako je známe, všetky slová vyskytujúce sa v jazyku tvoria spolu tzv. slovnú zásobu jazyka. Najdôležitejším v slovnej zásobe jazyka je základný slovný fond, do ktorého patria všetky základné slová ako jeho jadro. Slovný fond je oveľa menej rozsiahly ako slovná zásoba jazyka, ale žije veľmi dlho, po mnoho stáročí a poskytuje jazyku bázu pre tvorenie nových slov.“ Ďalej Stalin hovorí, že „gramatická stavba jazyka a jeho základný slovný fond tvoria základ jazyka, podstatu jeho špecifičnosti“, a na mnohých miestach zdôrazňuje dôležitosť základného slovného fondu popri gramatickej stavbe. Veľká stálosť a ohromná odolnosť jazyka proti násilnej asimilácii vysvetľuje sa „stálosťou jeho gramatickej stavby a základného slovného fondu“.

Buržoázna jazykoveda, ktorej pojem základného slovného fondu nebol celkom neznámy (stretáme sa s ním napr. u Francúza Meilleta), na tento pojem prosto zabudla a nepracovala s ním. Ani v našej jazykovede sme tomuto pojmu nevenovali pozornosť. Po presvedčivých výkladoch J. V. Stalina je však jasné azda každému lingvistovi, ktorý je prístupný pokrokovým myšlienkam, že pojem základného slovného fondu má pre jazykovedu prvoradú dôležitosť, a to hlavne preto, lebo vystihuje časť jazykovej skutočnosti, je odrazom jazykového faktu. Je na nás jazykovedcoch, aby sme teraz s týmto pojmom začali pracovať, aby sme ho zahrnuli medzi základné poučky marxistickej jazykovedy, aby sme ho vniesli do svojej jazykovednej teórie i do svojej jazykovednej praxe.

Prvým predpokladom, aby sme vedeli s týmto pre nás novým pojmom úspešne a správne narábať, je jeho správne pochopenie. U jazykovedca,

ktorý prešiel dlhou výchovou a praxou buržoáznej idealistickej jazykovedy (a takouto výchovou sme u nás zaťažení všetci), jestvuje totiž vždy nebezpečenstvo, že aj také jasné výklady a pojmy, aké vie podať len Stalin, bude chápať „po svojom" a — nesprávne. Preto je potrebné, aby sme si podrobnejšie rozviedli a osvetlili niektoré Stalinove výroky o základnom slovnom fonde.

Stalinov výrok, že do základného slovného fondu „patria všetky základné (rus. kornevyje) slová", chápu u nás mnohí v tom smysle, že základný slovný fond sa *obmedzuje* na tzv. základné, t. j. neodvodené, prvotné slová.[1]

Podľa môjho presvedčenia je *takéto* chápanie základného slovného fondu nesprávne a pre jazykovednú teóriu i prax neplodné. Nemá nič spoločného so stalinským chápaním základného slovného fondu. V ruskom origináli znie príslušné miesto u Stalina takto: „Glavnoje v slovarnom sostave jazyka — osnovnoj slovarnyj fond, kuda vchoďat i vse kornevyje slova, kag ego jadro." V slovenskom i českom preklade vypadla tu síce spojka „i", resp. „aj", ale bližšie určenie „ako jeho jadro", ktoré sa vzťahuje jednak na „základné slová" (kornevyje slova), jednak na základný slovný fond, jasne ukazuje, že základné slová tvoria iba súčiastku základného slovného fondu, jeho jadro, pričom základný slovný fond obsahuje ešte aj iné slová.

V Stalinovom chápaní základného slovného fondu sa teda všetky základné slová pokladajú za jadro základného slovného fondu a celý základný slovný fond tvorí zase základ (rus. „osnovu") slovnej zásoby jazyka.

Ďalej Stalin hovorí, že základný slovný fond „poskytuje jazyku bázu pre tvorenie nových slov". Túto poučku by bolo možno chápať dvojakým spôsobom. Slová základného slovného fondu poskytujú jazyku bázu pre tvorenie nových slov jednak v tom smysle, že sa nové slová odvodzujú od nich ako od základov, jednak v tom smysle, že sa nové výrazy tvoria analogicky podľa slov základného slovného fondu. Správne je podľa môjho presvedčenia toto širšie chápanie. Lebo ako možno tvoriť nové odvodené slová a výrazy, ak máme k dispozícii ako základ len samé tzv. prvotné, neodvodené slová? Kde sa vzaly odvodzovacie slovotvorné prostriedky? Podľa všetkého jestvujú od pradávna a sú v takých jazykoch, ako je napr. slovenčina, súčiastkou základného slovného fondu. Treba teda súhlasiť s akademikom V. V. Vinogradovom, ktorý do pojmu základného slovného fondu zahrnuje i sufixy (odvodzovacie prípony),[2] pravda, pokiaľ

[1] Porov. napr. definíciu J. Ružičku v 3. čísle tohto ročníka SR, str. 82: „Základný slovný fond je súhrn prvotných domácich slov a na ich úroveň postavených prevzatých slov..."

[2] Vinogradov písal už niekoľkokrát o veľkom význame stalinského pojmu základného slovného fondu. Porov. napr. v časopisoch Boľševik 1950, č. 15, 22 n., Sovetskaja kniga 1950, č. 8, 36 n., Učiteľskaja gazeta, 29. nov. 1950, č. 95, 3.

ide o jazyky takého typu, v ktorých sa slová tvoria príponami. Ostatne sám Stalin uvádza na ilustráciu niekoľko slov základného slovného fondu dnešnej ruštiny a medzi nimi i dve nesporne odvodené slová, „proizvodiť" (vyrábať) a „torgovať" (obchodovať). Z toho zo všetkého vidno, že pri pojme základného slovného fondu nemal Stalin vôbec na mysli mechanické rozlišovanie slov podľa ich odvodenia.

Iná Stalinova poučka, podľa ktorej základný slovný fond „žije veľmi dlho, po mnoho stáročí", viedla niektorých našich jazykovedcov k domnienke, že základný slovný fond možno stotožniť s tou časťou slovnej zásoby, ktorú sme „zdedili" zo spoločného slovanského jazyka. Tzv. prevzaté slová nepatria podľa nich do základného slovného fondu. Takéto ponímanie základného slovného fondu by bolo opäť úzke a odporovalo by dokonca jednej zo základných poučiek marxistickej jazykovedy, podľa ktorej sa jazyk preberaním cudzích prvkov obohacuje a posilňuje, pričom jeho národná samobytnosť vôbec neutrpí ujmu. Mnohé cudzie lexikálne prvky, ktoré preniknú do slovnej zásoby jazyka pri styku jeho príslušníkov s inými jazykmi, časom zdomácnejú a stávajú sa súčiastkou jeho základného slovného fondu. Napr. slová *auto, traktor, komunista,* ktoré dnes používa temer každé slovenské dieťa, patria do základného slovného fondu dnešnej slovenčiny, hoci nie sú „domáceho" pôvodu. Majú pravidelné skloňovanie a ich hláskový sklad sa nijako nápadne neodlišuje od „domácich" slov.

Stalin hovorí, že základný slovný fond sa síce mení veľmi pomaly a je v pomere k slovnej zásobe, ktorá ako celok „je v stave skoro ustavičných zmien", pomerne veľmi stály, ale predsa len sa mení a vyvíja, a to o niečo rýchlejšie než gramatická stavba. Základný slovný fond, podobne ako gramatická stavba, nie je produktom jednej epochy, ale celého radu historických období, je „nashromaždený po stáročia". „Treba predpokladať, že elementy súčasného jazyka majú svoj základ už v dávnej minulosti, pred otrokárskym obdobím" — hovorí Stalin. Ale „rozvoj výroby, vznik tried, vznik písomníctva, zrod štátu . . ., rozvoj obchodu . . ., vynález tlačiarenského lisu, rozvoj literatúry — toto všetko spôsobilo veľké zmeny vo vývoji jazyka". Toto všetko vnieslo veľké zmeny nielen do slovnej zásoby jazyka, ale aj do základného slovného fondu, ba nepriamo aj do gramatickej stavby.

Pojem základného slovného fondu v Stalinovom chápaní nemožno teda stotožňovať so súhrnom slov „zdedených" zo starších období jazyka.

Ktoré slová tvoria teda základný slovný fond? Sovietsky jazykovedec P. J. Černych zahrnuje pod pojem základného slovného fondu „slová, ktoré označujú elementárne, životne dôležité pojmy",[3] tú časť slov-

[3] *O základnom slovnom fonde a o slovnej zásobe jazyka,* Učiteľskaja gazeta, 15. novembra 1950. — Citujem podľa českého prekladu, ktorý vyšiel v periodickom zborníku Sovětská věda, Zprávy Československo-sovětského institutu, odd. Jazykověda, č. 1, 20 n.

níka, ktorá je celonárodná.[4] Pravda, patria sem nielen tie celonárodné slová, ktoré označujú vecné pojmy (veci, vlastnosti a deje), ale aj všetky zámená, všetky číslovky a konečne všetky pomocné slová (predložky, spojky, častice). Čo sa týka pôvodu slov, obsahuje základný slovný fond dnešnej ruštiny podľa Černycha slová všeobecne slovanské (pokiaľ sa dodnes zachovaly), staré slová východoslovanské a mnoho poruštených slov, prevzatých z cudzích jazykov (napr. *bukva, deňgi, rynok, partija, pioner*).

Iba takéto chápanie základného slovného fondu obohatí jazykovedu novými poznatkami a prinesie nové metódy aj do praktickej činnosti jazykovedcov pri sostavovaní slovníkov, gramatík, školských učebníc a i. praktických pomôcok.

K slovosledu súvetia

Eugen Pauliny

I.

V tomto časopise sme sa zaoberali slovosledom už vo dvoch článkoch. Ale v oboch článkoch sme si všímali zväčša iba slovosledu jednoduchej vety. V prvom z týchto článkov sme si všimli aktuálne vetné členenie. Sledujúc V. Mathesiusa, vyhlásili sme aktuálne vetné členenie za najdôležitejšieho činiteľa pri slovoslede. Vyložili sme, že veta s hľadiska aktuálneho vetného členenia delí sa na dve časti, a to na východisko (to je relatívne známa časť výpovede) a na jadro (to je nová, dovtedy neznáma časť výpovede). Ďalej sme ukázali, že vo výpovedi môže byť poradie objektívne (vtedy sa vypovie najprv východisko a potom jadro) alebo poradie subjektívne (vtedy sa najprv vypovie jadro a potom východisko). V druhom z týchto článkov sme sa zaoberali gramatickým momentom pri slovoslede a vyložili sme pojem vetného taktu.

Slovosled zloženej vety (súvetia) sa riadi v podstate tými istými princípmi ako slovosled jednoduchej vety. Základným slovosledovým činiteľom je aj tu aktuálne vetné členenie. Proti jednoduchej vete je situácia skomplikovaná o to, že za východisko výpovede slúži jedna alebo viacej viet a jadrom výpovede je zasa jedna veta alebo viacej viet. Pre lepšiu ilustráciu si porovnajme pomer východiska a jadra v zloženej vete k jadru a východisku v jednoduchých vetách toho istého obsahu. Najlepšie nám poslúži upravený začiatok ľudovej rozprávky:

[4] Porov. aj u V. V. Vinogradova, *Raboty J. V. Stalina po voprosam jazykoznanija...*, Sovetskaja kniga 1950, č. 8, 37 (...osnovnoj slovarnyj fond jazyka obščenarodeh).

Bol raz / jeden kráľ. Ten kráľ / mal troch synov.

Tu je v prvej vete jadrom „jeden kráľ". V druhej vete je jadrom „mal troch synov". Ale ak spojíme obe vety v jedno súvetie, vtedy je prvá veta východiskom a druhá jadrom výpovede.

Bol raz jeden kráľ / a ten mal troch synov.

Bol raz jeden kráľ, / ktorý mal troch synov.

Ako vidieť, aj v súvetí ostávajú stopy pôvodného aktuálneho členenia, a to tak, že v objektívnom poradí býva najdôležitejšie slovo východiska na konci východiska a najdôležitejšie slovo jadra na konci jadra.

Bol raz *jeden kráľ* / a ten mal *troch synov*.

Teda aj v jednotlivých vetách súvetia môžeme mať poradie subjektívne alebo objekívne. Objektívne poradie — v shode s tým, čo sme už viackrát povedali o aktuálnom vetnom členení — máme vtedy, keď najdôležitejší výraz kladieme na koniec východiska a na koniec jadra.

Napr.: Traja kamaráti *zrazu skočili* / a otca ti *zabili*.

Subjektívne poradie je vtedy, keď najdôležitejší výraz kladieme na začiatok východiska a na začiatok jadra.

Napr.: *Skočili zrazu* traja kamaráti / a *zabili* ti otca.

Aj v kompozícii zložitejšieho súvetia nachodíme ten istý princíp, aký sme našli pri rozvíjaní vyprávania skladajúceho sa z jednoduchých viet. Tam sme uviedli ako zásadu, že pri pokojnom jednoduchom vyprávaní sa jadro predchádzajúcej vety stáva východiskom nasledujúcej vety. V súvetí je to obdobne, takže máme zpravidla základnú schému: 1. veta je východiskom, 2. veta je jadrom k východisku, vyslovenému 1. vetou, a súčasne je východiskom pre jadro, vyslovené 3. vetou atď.

Napr.: Páni si začali prespevovať „Dávno Bešeňová",
ale im to dákosi nešlo,
lebo človek neni zo železa.

Veta „Páni si začali prespevovať ‚Dávno Bešeňová'" je východiskom. Jadrom k nej je veta „ale im to dákosi nešlo". Veta „ale im to dákosi nešlo" je súčasne východiskom ďalšieho jadra, t. j. vety „lebo človek neni zo železa". Toto je jeden zo základných spôsobov rozvíjania súvetia. Ale sú proti nemu isté odchýlky.

Jeden druh odchýlok spočíva v tom, že východisko sa skladá z viacerých viet. Prvý takýto prípad, dosť zriedkavý v písanom jazyku, ale zato častejší v hovorenej reči, spočíva v tom, že sa akoby ospravedlňuje vyrieknutie jadra viacerými vetami východiska.

Napr.: Ja nemôžem povedať, ale vraví sa, / že tvojej materi snášal paniaze. — Prepáčte, že vás obťažujem, ale chcel by som sa dozvedieť, / kde je tu štátna nemocnica.

Istým variantom tohto prípadu sú súvetia, v ktorých je východisko bližšie určované vedľajšou vetou.

Napr.: Za širokou Voliarkou, za malým potôčkom, čo kreslí lúke hranicu striebornou čiarou až k Horičke, / vlní sa veľká tabla žita. — V hlbine, nad ktorou bol dym, / spalo mesto v rannom slnku. — Ale cisársky komisár Wietorisz, ktorý ta prišiel 17. marca, / oddiel odzbrojil a Janka Kráľa zavrel na tri dni.

Osobitným druhom rozvinutého východiska je perióda, obvyklá v staršom spisovnom jazyku a rečníckej próze.

Napr.: Ktokoľvek teda behom prezreteľnosťou božskou ustanovených udalostí údom je slovenského národa; ktokoľvek jako taký ctihodný prach otcov a dedov svojich hyzdiť za ohavný hriech považuje; ktokoľvek bohumrzkým odrodilstvom poškvrniť sa nechce; ktokoľvek k slovenskému ľudu v pomeroch buďto spoločenských, buďto občianskych, buďto konečne úradných jako človek svedomitý stáť chce; slovom: ktokoľvek s národom slovenským poctive smýšľa: tomu na obstánku, upevnení a rozkvete Matice slovenskej záležať musí. (Št. Moyzes.)

Všimnime si, že sám autor si uvedomuje rozsiahlosť a neprehľadnosť východiska, a preto shrnuje pred vyrieknutím jadra obsah východiska do vety „ktokoľvek s národom slovenským poctive smýšľa".

Istý druh periódy nachádzame niekedy aj v dnešnej, najmä vedeckej próze výkladovej.

Napr.: Zatiaľ čo roku 1843 počúva Janko Kráľ prednášky Ľudovita Štúra, zatiaľ čo celá mládež je hrdá na svojho duchovného vodcu a zaoberá sa vidinami veľkého obrodného poslania v celom kresťanskom svete, zatiaľ čo sa uvažuje o vznešenej slovenskej poézii a opravdivej prísnej i láskavej kultúre, / udalosti nútia reagovať na vzrušenú prítomnosť, na vlnu liberalizmu a maďarského zemianskeho vlastenectva, ktoré bez ohľadu na zásady liberalizmu odvážilo sa siahnuť na základné práva prebúdzajúceho sa nacionalizmu.

Proti perióde staršieho jazyka sa táto moderná perióda líši tým, že je vyvážená rozsahom v oboch častiach, v jadre i východisku (staršia perióda má proti tomu priam lapidárne stručné jadro v porovnaní s veľmi rozvedeným východiskom). Ďalej sa líši táto perióda od staršej tým, že jadro je myšlienkovo rozčlenené.

Druhý druh odchýlok proti základnému spôsobu rozvíjania súvetí spočíva v tom, že sa jadro skladá z viacerých viet toho istého druhu.

Napr.: Dívali sme sa s pohnutím na dom, / v ktorom sme vyrástli a ktorý nám už nepatril. — Domáci videli z ďaleka, / ako Ondrej rukami rozkladá a ako sa slúžny smeje a klobúk hneď s hlavy sníma, hneď ho na ňu kladie.

Kompozícia súvetia, ktorú sme doteraz uvádzali, je l i n e á r n a, resp. j e d n o k o ľ a j n á. Pri tejto kompozícii sa postupuje od východiska k jadru a jadro sa stáva zasa východiskom pre nasledujúce jadro. Táto lineárnosť je zrejmá aj pri odchylných typoch, lebo aj pri tých sa postupuje alebo od rozšíreného východiska k jednému jadru alebo od jednoduchého východiska k rozšírenému jadru. Schéma súvetia konštruovaného lineárne dala by sa znázorniť takto:

Naproti lineárnemu čiže jednokoľajnému zloženiu súvetia sa kladie *viackoľajné* čiže v e j á r o v i t é zloženie. Spočíva v tom, že od jedného východiska sa postupuje k viacerým jadrám, ktoré sa zasa môžu stať

východiskami viacerých jadier. Súvetie sa tu nerozvíja lineárne, lež vejárovite.

Napr.: Preto si myslíme, že nebol veľmi družným študentom, že mal rád samotu, hoci sledoval, čo sa robilo okolo neho, a prežíval duševne intenzívnejšie to, čo vírilo v mládeži.

Z východiska „preto si myslíme" sa dospieva k dvom jadrám, a to: „že nebol veľmi družným študentom" a „že mal rád samotu". Veta „že mal rád samotu" sa zasa stáva východiskom pre dve nové jadrá, a to: „hoci sledoval, čo sa robilo okolo neho" a „prežíval duševne intenzívnejšie to, čo vírilo v mládeži". Schéma tohto súvetia by vyzerala takto:

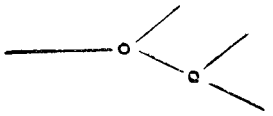

Pre väčšiu názornosť uvedieme ešte jeden príklad na viackoľajné rozvádzanie súvetia:

Nemáme o ňom podrobnejších zpráv, ale máme doklady o širokom a prudkom polemickom boji, o prvom vyslanstve do Viedne, ktoré žiadalo od cisára ochranu proti útokom na cirkevné a národné práva so strany maďarskej, máme zprávy o prvých Štúrových krokoch za slovenské politické noviny, o jeho obchôdzke medzi slovenskými zemanmi, u ktorých hľadal podporu, máme zprávy o rastúcom oduševnení medzi študentstvom a o nebývalých ováciách, ktorých sa dostalo Štúrovi od študentstva na konci školského roku 1842.

V tomto súvetí sa o východisko „nemáme o ňom podrobnejších zpráv" opiera viacej paralelných jadier: „ale máme doklady o širokom a prudkom polemickom boji", „o prvom vyslanstve do Viedne", „máme zprávy o prvých Štúrových krokoch za slovenské politické noviny", „o jeho obchôdzke medzi slovenskými zemanmi", „máme zprávy o rastúcom oduševnení medzi študentstvom", „a o nebývalých ováciách, ktorých sa dostalo Štúrovi . . .". Niektoré z týchto jadier sa stávajú východiskami pre ďalšie jadrá: (o prvom vyslanstve do Viedne), „ktoré žiadalo od cisára ochranu proti útokom na cirkevné i národné práva so strany maďarskej", (o jeho obchôdzke medzi slovenskými zemanmi), „u ktorých hľadal podporu". Schéma tohto súvetia by vyzerala takto:

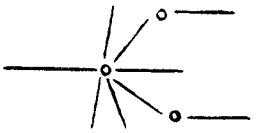

Z našich rozborov sa zásadne ukazuje, že nech je súvetie komplikované akokoľvek, jednako je v každom súvetí také východisko, ktoré je vždy len východiskom, a také jadro, ktoré je vždy len jadrom. Teda aj v súvetí sa smeruje od východiska k jadru, od známeho k neznámemu. Povedané ešte inak: Každým súvetím sa vyjadruje jedna hlavná myšlienka.

Jednokoľajná kompozícia súvetia je oveľa jednoduchšia ako viackoľajná. Vyjadrujú sa ňou len prosté, nekomplikované myšlienky. Čím je myšlienka komplikovanejšia a náročnejšia, tým skôr sa používa viackoľajná kompozícia súvetia. Treba však uviesť, že delenie súvetí podľa kompozície na jednokoľajné a viackoľajné je vlastne viac-menej teoretické, lebo väčšina aspoň trošku komplikovaných súvetí využíva súčasne oba spôsoby kompozície.

Uvedené príklady ukazujú tiež, že nie je zásadnou chybou, keď je súvetie rozčlenené veľmi bohato. Je však potrebné, aby v súvetí bola organicky rozvedená jedna hlavná myšlienka, aby sa od jedného východiska nesmerovalo k viacerým hlavným a samostatným myšlienkam. Z toho, pravdaže, vychodí ďalej, že i keď má súvetie viacej jadier, jednako zo všetkých týchto jadier je iba jedno základne dôležité, ostatné jadrá iba doplňujú alebo bližšie určujú toto základné jadro.

Treba ešte upozorniť, že v súvetí je bežné objektívne poradie. Subjektívne poradie je zriedkavejšie a pociťuje sa dnes ako archaické.

Napr.: Že v skladbe tak obsažnej („Hájnikova žena" je vari najobsažnejšia slovenská báseň) kompozícia všade nestojí rovnako vysoko, je prirodzené. — Z časopisnej a almanachovej rozmanitosti postaviť sa v zriadenom celku osud nedožičil Jankovi Kráľovi, ktorý zo slúžnodvorského úradu v Kláštore pod Znievom po skončenej ére bachovskej odišiel za advokátskym povolaním do Zlatých Moraviec.

Záverom k tejto kapitole by sme mohli povedať asi toto: Pri konštrukcii súvetia sa vyžaduje postupovať od známeho k neznámemu (od východiska k jadru), ďalej sa vyžaduje vysloviť v súvetí len jednu hlavnú myšlienku a napokon sa vyžaduje rozvíjať myšlienku v logickom, časovom, miestnom alebo inom, vecne odôvodnenom poriadku.

II.

Veľmi často nachádzame aj u renomovaných pisateľov chybne konštruované súvetia. Bolo by možné uviesť niekoľko pravidiel, ako správne tvoriť súvetia, ale zdá sa nám, že bude účelnejšie, keď rozoberieme ponajprv niektoré konkrétne súvetia a poukážeme na chyby v ich konštrukcii.

Základnou chybou je, keď sa do jedného súvetia vkladajú dve rovnako závažné myšlienky.

Napr.: Sú to ľudia, ktorí aj popri celodennej práci, kladenej na plecia každého jedného z nich, vedia nájsť chvíľku, ktorú chcú využiť na to, aby dosiahli rozšírenie svojich vedomostí a tým skvalitnili svoju prácu, ktorú v konečných dôsledkoch konajú pre nás všetkých.

V tomto súvetí sú dve rovnako závažné myšlienky: 1. jestvujú ľudia, ktorí majú veľa práce a jednako sa chcú vzdelávať, 2. vzdelávaním sa zlepšuje ich práca, ktorú konajú pre nás všetkých. Obe tieto myšlienky sú navzájom do seba pozapletané, nerozvíjajú sa. Iná chyba tohto sú-

vetia je čisto formálna: Oplýva vzťažnými vetami (zo siedmich viet sú tri vzťažné). Pre tieto príčiny treba z tohto súvetia urobiť dve súvetia, odstrániť niektoré zo vzťažných viet a urobiť ešte niektoré menšie úpravy a zlepšenia. Asi takto:

Sú to ľudia, ktorí aj popri celodennej práci, kladenej na plecia každého jedného z nich, vedia si nájsť chvíľku na to, aby dosiahli rozšírenie svojich vedomostí (= aby rozšírili svoje vedomosti). A rozširovaním svojich vedomostí skvalitňujú aj svoju prácu, ktorú v konečných dôsledkoch konajú pre nás všetkých.

Inou častou chybou je, že sa nedodrží pôvodný myšlienkový plán. Vzniká tzv. anakolút čiže vyšinutie z väzby.

Napr.: A tak celkove môžeme konštatovať, že pri chronickej kríze našej spoločnosti v prvej ČSR, prehlbovanej aj zahraničnou situáciou, kríza táto mnohostranne doliehala aj na Komenského univerzitu, mnohostrannejšie ako na ostatné univerzity v republike vplyvom nezdravého usporiadania pomerov medzi českým a slovenským národom, ale už číra existencia československej univerzity na území Slovenska nemohla nerozmnožovať aj pozitívne sily v našom kultúrnom a národnom rozvoji, ktorý po r. 1918 bol taký prudký, hoci aj rovnomerne nezasahoval všetky vrstvy našej spoločnosti.

Okrem toho, že sa v tomto súvetí nezachováva pôvodný myšlienkový plán, nie sú tu zreteľne rozčlenené ani dve základné myšlienky. Toto súvetie treba teda viesť myšlienkovo priamo a treba ho rozčleniť na dve súvetia. Asi takto:

A tak celkove môžeme konštatovať, že chronická kríza našej spoločnosti v prvej ČSR, prehlbovaná aj zahraničnou situáciou, mnohostranne doliehala aj na Komenského univerzitu, mnohostrannejšie ako na ostatné univerzity v republike, a to vplyvom nezdravého usporiadania pomerov medzi českým a slovenským národom. Ale jednako už číra existencia československej univerzity na území Slovenska nemohla nerozmnožovať aj pozitívne sily v našom kultúrnom a národnom rozvoji.

Okrem takýchto myšlienkových a vecných chýb sú veľmi časté formálne chyby, t. j. vlastné chyby v slovoslede.

Napr.: Pozrime sa, ako splňuje svoje poslanie novozaložené orchestrálne teleso, Slovenská filharmónia, v pomerne krátkom čase svojho účinkovania.

V tejto vete úsek „pozrime sa" je zrejme východiskom, ostatok je jadrom. Hlavným výrazom jadra je „Slovenská filharmónia", resp. „novozaložené orchestrálne teleso, Slovenská filharmónia". Hlavný výraz jadra má stáť alebo na začiatku alebo na konci jadra. Tu je v prostriedku. Druhá chyba je v tom, že výraz „v pomerne krátkom čase svojho účinkovania" je odtrhnutý od prísudku, ku ktorému patrí. Lepší slovosled by bol tento (a alebo b):

a) Pozrime sa, ako novozaložené orchestrálne teleso, Slovenská filharmónia, v pomerne krátkom čase svojho účinkovania splňuje svoje poslanie.

b) Pozrime sa, ako svoje poslanie splňuje v pomerne krátkom čase svojho účinkovania novozaložené orchestrálne teleso, Slovenská filharmónia.

Iný príklad:

V socialistickej spoločnosti sa dosahuje pracovná disciplína, bez ktorej nie je možná žiadna organizovaná práca, predovšetkým uvedomelosťou samých pracujúcich, ktorí sú si vedomí toho, že pracujú pre seba a nie pre kapitalistov.

V písanom jazyku, z ktorého je táto veta, vzbudzuje takéto rozve-

denie vety pri prvom čítaní nesprávny dojem, že hlavnou myšlienkou súvetia je úsek „v socialistickej spoločnosti sa dosahuje pracovná disciplína, bez ktorej nie je možná žiadna organizovaná práca" a že ostatok je iba doplnením myšlienky. Iba pozorným prečítaním sa ukáže, že hlavná myšlienka je „pracovná disciplína sa dosahuje uvedomelosťou samých pracujúcich". Okrem toho odôvodnenie tejto uvedomelosti treba pre lepšie zvýraznenie položiť do samostatnej vety. Celé súvetie treba prestavať asi takto:

Pracovná disciplína, bez ktorej nie je možná žiadna organizovaná práca, dosahuje sa v socialistickej spoločnosti predovšetkým uvedomelosťou samých pracujúcich. Tí sú si totiž vedomí, že pracujú pre seba a nie pre kapitalistov.

Inou chybou pri skladaní súvetí býva skutočnosť, že sa ako východisko výpovede kladie to, čo by sme mohli nazvať autorskou, resp. rečníckou otázkou.

Príklad: Ak by nás zaujímalo, čo konkrétne podmienilo rozklad feudálnej spoločnosti, pri pozornom zvážení jednotlivých historických činiteľov by sme zistili, že prvý impulz vyšiel zo vzmáhajúcich sa diaľkových obchodných stykov, ktoré podnecovaly výrobu, ktorá naopak zasa umožňovala ďalší rozkvet obchodu.

Tu sa celkom zbytočne pripína k vlastnému výkladu prvé formálne súvetie, ktoré je vlastne vyslovením témy nasledujúceho výkladu. Časť „Ak by nás zaujímalo, čo konkrétne podmienilo rozklad feudálnej spoločnosti" treba celkom oddeliť od nasledujúceho súvetia a treba z neho urobiť samostatné súvetie. Asi takto:

Bolo by zaujímavé zistiť (Treba si nám teraz zistiť..., Zistime si teraz...), čo konkrétne podmienilo rozklad feudálnej spoločnosti.

Pri pozornom zvážení jednotlivých historických činiteľov by sme zistili, že prvý impulz vyšiel zo vzmáhajúcich sa diaľkových obchodných stykov... atď.

Primitívnou, ale zato dosť častou chybou je, že sa na dve substantíva východiska viažu dve vzťažné vety a jedna z týchto vzťažných viet je oddelená od svojho substantíva.

Napr.: Opätné obnovenie našej univerzity v duchu zásad muža, ktorého meno niesla, ktoré sa uskutočnilo zároveň s radostným obnovením ČSR, harmonicky sa druží k významnému aktu uvedenia vašej osoby do najvyššej hodnosti akademickej.

Ako z príkladu vidieť, vzťažná veta patriaca k výrazu „obnovenie" je celkom nenáležite oddelená od tohto substantíva inými výrazmi a jednou celou vzťažnou vetou. Súvetie upravíme tak, že pred druhou vzťažnou vetou zopakujeme výraz „obnovenie", ku ktorému vzťažná veta patrí. Asi takto:

Opätné obnovenie našej univerzity v duchu zásad muža, ktorého meno niesla, obnovenie, ktoré sa uskutočnilo zároveň s radostným obnovením ČSR, harmonicky sa druží k významnému aktu uvedenia vašej osoby do najvyššej hodnosti akademickej.

Ďalšie chyby v konštrukcii súvetia spočívajú v tom, že východisko, rozvedené početnými vedľajšími vetami, je neúmerne dlhé proti jadru, ktoré je zasa krátke. Tým nastáva rozmerová nevyváženosť.

Napr.: Priateľ predseda ďakuje za toto spontánne prejavenie dôvery a označuje

tento moment za jediný, ktorý ho od tej doby, ako sa tie pomýlené a hlboko do cti siahajúce články zjavily, plne uspokojuje.

Toto súvetie môžeme vybalansovať v rozmernosti presunutím jadra „plne uspokojuje" pred ostatnú vedľajšiu vetu. Asi takto:

Priateľ predseda ďakuje za toto spontánne prejavenie dôvery a označuje tento moment za jediný, ktorý ho plne uspokojuje od tej doby, ako sa tie pomýlené a hlboko do cti siahajúce články zjavily.

Takéto usporiadanie súvetia, v tomto prípade jediné, ktoré je možné, nie je vždy najvyhovujúcejšie, lebo touto úpravou sa subjektivizuje pôvodný objektívny slovosled. Na inom príklade si ukážeme iné možnosti úpravy:

Každá práca, ktorá je v začiatkoch a začína sa len rozvíjať a ukazovať svoje plody pre rast spoločnosti, je ťažká.

Táto veta má tú istú chybu v rozmerovej neúmernosti ako predchádzajúca veta. Môžeme ju opraviť tak isto ako predchádzajúcu vetu presunutím jadra viac dopredu:

Ťažká je každá práca, ktorá je v začiatkoch a začína sa len rozvíjať a ukazovať svoje plody pre rast spoločnosti.

Nevýhodou tejto úpravy je, že sa pôvodné objektívne poradie mení na subjektívne. Iný spôsob opravy záleží v tom, že jadro výpovede necháme na pôvodnom mieste, len ho rozvedieme a rozšírime, takže sa rozmerová nerovnomernosť vyrovná. Asi takto:

Každá práca, ktorá je v začiatkoch a začína sa len rozvíjať a ukazovať svoje plody pre rast spoločnosti, je ťažká a vyžaduje si veľa úsilia a vytrvalosti.

Ako vidieť, vyznie pri takomto doplnení pôvodný tvrdý koniec vety rytmickejšie a hladšie.

Poučenia, ktoré sme si získali pri rozbore niekoľkých súvetí, môžeme shrnúť asi takto:

1. Do jedného súvetia treba vkladať len jednu hlavnú myšlienku. Neslobodno sa usilovať povedať všetko v jednej vete.

2. Pôvodný myšlienkový a syntaktický plán treba dodržať v celom súvetí. Neslobodno meniť konštrukciu súvetia v prostriedku.

3. Treba dodržať zásady gramatického činiteľa slovosledu a zásady aktuálneho vetného členenia.

4. Súvetia neslobodno preplňovať formálnymi úvodnými vetami.

5. Treba striedmo používať vzťažné vety a dbať, aby vzťažná veta nebola oddelená od stubstantíva, ku ktorému patrí.

6. Treba dbať na zásadu rozmerovej úmernosti. Jadro nesmie byť proti východisku neúmerne krátke.

Tieto zásady nie sú, pravdaže, úplné. No jednako sa domnievame, že sa nimi vyčerpáva značný počet chýb, ktoré sa vyskytujú pri konštrukcii súvetia.

Kapitoly zo štylistiky[1]

Marta Marsinová

Charakteristika.

Osobitný druh opisu, vystihujúci význačné povahové črty človeka, nazývame charakteristikou, povahopisom. Ako už názov hovorí, nejde o nový slohový útvar; je to opis, ktorý nevymenováva podrobne znaky a vlastnosti, ale všíma si len niektoré, význačnejšie, výnimočné, neraz od bežných vlastností odlišné, teda podáva typické črty.

Charakteristika je častým spôsobom zachytenia význačných vlastností jednotlivcov alebo celých skupín ľudí. Najjednoduchšou možnosťou je priame vymenovanie príslušných vlastností. Napr.: *Mládež dneška musí byť sebavedomá, skromná, vzdelaná a hrdinská.*

Krátka charakteristika môže byť výstižná, vecná a presná, ale s hľadiska estetického nie je zaiste dosť pôsobivá, preto sa spisovatelia snažia využiť najrozmanitejšie štylistické prostriedky, aby podali živší a pôsobivejší obraz.

Prečítajte si charakteristiku typickej dedinskej figúrky Adama Krta, ako ju podáva Kukučín v poviedke Rysavá jalovica!

Jeho čierne očičky, aj inak dosť malé, od užitého nápoja ešte väčšmi sa zúžily a blyšťaly ani u opravdového krta, čo pod zemou ryje. Na ušiach stiahnutá veľká čapica, že iba koniec jeho dlhého, chudého nosa zpod nej vykukuje. Krt, hoci nebol ešte starý, predsa nemal ani jedného zuba.

Na rukách má hrubé pletené rukavice o dvoch palúchoch. Jeden z nich je pre hrubý palec, druhý pre ostatné štyri. Pravou rukou drží čugaňu na pleci, ľavou zaháňa a vesluje v povetrí, až sa na tanistre prevesená halienka ometá s boka na bok. Jeho chôdza je taká, ako by pravou nohou stúpal na stolček a ľavou do jamky, lebo pravá bola asi o dva palce dlhšia než nebožiatko ľavá, preto sa musel zahadzovať v chôdzi.

Iný príklad:

Ladislav Kráľovský nebol rojkom. Súdil o veciach chladno, triezvo, ba môžeme povedať, sucho. Bol takrečeno kontrolórom mladej spoločnosti. Jeho ostré slovo často poviazalo krídla prirujnému letu, jeho posmešná poznámka zrútila nejeden nepraktický plán. Zato, kde bolo treba rázne robiť, tam bol Laco na mieste. Pokladnica bola sverená jeho rukám a kvitla pomerne veľmi skvele. On udeľoval pôžičky podľa svojho dobrozdania — kto na čas nevrátil, márne žiadal od neho po druhý raz groša. (Vajanský, Podrost.)

Charakteristika nemusí podávať len povahové (vnútorné) vlastnosti, ale môže si všímať aj výrazné vlastnosti vonkajšie. Pritom spisovateľ nepodáva výzor charakterizovanej osoby triezvo vecne, ale najčastejšie subjektívne, čo sa odráža aj v použití jazykových prostriedkov. V charakteristikách sa preto hojne stretáme s prirovnaniami, ba s celými prívlastkovými a spôsobovými vetami. Aj hromadenie kontrastov pôsobí esteticky účinne.

[1] Učebná látka, ktorú osnovy predpisujú pre druhý ročník gymnázií.

Povahové črty sa najvýraznejšie odrážajú v rozmanitých prejavoch človeka (charakteristika Ladislava Kráľovského) alebo v spôsobe jeho práce a v jeho postoji k iným ľuďom. Pozorujte, ako to vystihol Jilemnický v postave profesora Barnu!

Po chvíli naozaj vstúpil do triedy. Úsmev, ktorý si niesol v mladistvej a ináč predsa vždy vážnej tvári, razom preletel po triede a znásobil sa šťastným úsmevom všetkých, ktorí vítali toto milé prekvapenie. Všetci ho mali radi. Ľutovali, že ich už neučí. Prednášal svoju chémiu tak, že ju každému priblížil a dosiahol, že i slabší žiaci vykazovali v tomto predmete slušný prospech. Najdôležitejšie tajomstvo jeho úspechu? Lavoisier, Gay-Lussac, Humboldt a iní, smysel ich objaviteľských zákonov... to nebola jediná reč profesora Barnu. Ani tajomstvá premien jednej a tej istej hmoty, všetka tá zázračná a často nepostihnuteľná sila hmotného sveta, ktorá vie meniť, tvoriť i rozbíjať... to nebolo jediným obsahom jeho nádherných hodín. Barna im otváral, kde mohol, bránu do života vôbec, do jeho tajov i zákonov, do súhrnu všetkého toho životného ruchu, ktorý človeka obkolesuje a premáha alebo sa ním dáva premáhať... (Jilemnický, *Kus cukru.*)

Na zvýšenie účinnosti používa spisovateľ často kontrasty, či už pokiaľ ide o vlastnosti, alebo i v konaní:

Ladislav Kráľovský nebol rojkom. / Súdil o veciach chladno, triezvo...
(Vajanský, *Podrost.*)

(Štúrovci) sú časoví a podmienení, / no vytvorili niečo, čo prečnelo až k nám; // vyrastajú z doby, / no presahujú ju. // Preto ich nemožno vystihnúť tým, že sa zráta a zbilancuje, čo vykonali. / Preto o nich viac povie láska...
(A. Matuška, *Štúrovci.*)

S hľadiska kompozičného využíva spisovateľ na charakteristiku okrem opisu aj vyprávanie alebo vkladá do deja krátku epizódu, aby vystihol povahové črty jednotlivca alebo nejakého kolektíva. Prečítajte si úryvok z románu *Za krajší život*, kde školský inšpektor, ako osoba zúčastnená na deji, charakterizuje obyvateľov Vadičova:

Chcem ti len ešte niekoľko slov o tých Vadičovčanoch, že si ozaj zaslúžia (meštianku)... Keď išlo o žiadosť, zašiel som si tam. Aké, reku, máte umiestenie? — Že chcú stavať... A kde? — Dedina leží v úzkej kotline. Obyvatelia chodia na zárobky do Ostravy. — Vyviedli ma na breh nad dedinu, aby som odtiaľ mal lepší výhľad na určenie miesta. Pozerám... konča dediny veľká plánka. Ukázal som na ňu. Stŕpli, škrabali sa za ušami. — Veď je to jediný kúsok úrodnej zeme, čo tu máme!... To sú naše kapustniská! — Potom chvíľu mlčali, dívali sa jeden po druhom, až naraz spontánne vybuchli: — Dobre, nech, len nám dajte meštianku!...
(F. Kráľ, *Za krajší život.*)

Porovnajte túto charakteristiku s Timravinými Ťapákovcami:

Iba u Ťapákov chlapi postávajú po dvore a nemôžu striasť so seba zimnú lieň. Nemôžu sa nahútať, či ísť začať dnes oračku, či nie. Role síce túžia už za pluhom — no nie je piatok, ale streda. U Ťapákov však odjakživa nezačínali práce v iný deň. V minulý piatok orať nemohli, bolo primokro, treba im šetriť slabo prezimovaný statok, ale ak budú čakať do piatku, zatvrdne zem. Mali by teda ísť dnes, ale či to bude dobre, či sa vydarí, keď začnú prácu v iný deň? Či to bude požehnanie.. ?

Ak má spisovateľ na mysli zložitejšie povahy, ktoré nemožno charakterizovať vymenovaním ich vlastností, ani jednou-dvoma epizodami, rozvíja okolo vyhliadnutého typu celé deje a najrozmanitejšie situácie,

takže vytvára charakterizačné poviedky, ba dokonca romány. Zo svetovej literatúry známy je napr. typ nerozhodného človeka *Oblomova,* hrdinu rovnomenného Gončarovovho románu, alebo postava *lakomca* z Molièrovej rovnomennej drámy.

Aj v životopisných románoch spisovatelia často v priebehu celého deja vystihujú povahu svojho hrdinu. Charakteristiku, podávajúcu vzrast a formovanie sa povahových rysov osobnosti, nazývame genetickou (na rozdiel od statickej, zachytávajúcej len určitý časový úsek alebo situáciu).

Okrem výnimočných úradných a bezpečnostných opisov je charakteristika najbežnejším spôsobom vystihnutia výzoru alebo povahových vlastností nejakej osoby.

Charakteristika ako druh opisu vyskytuje sa nielen v beletrii, ale je častá v každej oblasti vecnej a náukovej prózy.

Na všetkých skladbách, ktoré odznely na doterajších koncertoch, bola príznačná pravdivosť a vyváženosť medzi umeleckou formou a zaväzujúcim obsahom. U novších možno uviesť ako základnú črtu rastúcu ideovosť, ktorá spočíva v hlbokej úcte a láske k ľuďom. (Kultúrny život.)

Tridsiate roky (20. storočia) sú v našej literatúre v znamení boja proti realizmu, najmä proti drobnokresbe; najväčšia časť našej prózy týchto čias ide po tejto linke. V próze sa začína pracovať trópmi a figúrami, ba dokonca sa v nej dajú zisťovať hláskové usporiadania, známe dovtedy len z poézie. Na prvé miesto sa nekladie zachytenie skutočnosti, lež jej evokácia; zdôrazňuje sa autonomnosť jazyka a krása výrazu. Gorkij a po ňom maďarský estetik Lukács neprestali poukazovať na to, ako sa osobnosť moderných autorov, ktorí stratili súvis s veľkými otázkami doby, prejavuje len v ich technike v najužšom smysle, len v ich spôsobe písania; to je do veľkej miery prípad našich prozaikov v rokoch tridsiatych. (A. Matuška.)

Motýle denné vyznačujú sa kyjovitými tykadlami a veľkými pestrými krídlami, ktoré si pri sedení zatvárajú. Opak krídel býva prostejší, málokedy pestrý a podobný okoliu. (O. Ferianc.)

Tak pri esteticky zameraných, ako aj pri vecných charakteristikách ide o podanie učitých význačných čŕt. Pri vecných charakteristikách sa okrem toho dbá o logickú súvislosť a vecný postup.

Skrátenou vedeckou charakteristikou je d e f i n í c i a.

Napr.: Kružnica je súhrn bodov rovnako vzdialených od spoločného stredu.

Charakteristika podáva význačné vonkajšie alebo vnútorné vlastnosti osoby a osôb, vecí a javov. Pri osobách môže ísť o charakteristiku fyziologickú (podľa vonkajších znakov) alebo o charakteristiku psychologickú (podľa vnútorných vlastností). Charakteristika môže byť priama (keď charakterizuje autor alebo niektorá osoba zúčastnená na deji) alebo nepriama (podľa konania alebo rečí charakterizovanej osoby). Podľa postoja autora k charakterizovanému predmetu môže ísť o charakteristiku objektívnu alebo subjektívnu.

Charakteristika je pomerne zložitý spôsob umeleckého zachytávania skutočnosti a vyžaduje od spisovateľa jemné pozorovacie schopnosti, ale i jazykovú pripravenosť.

Ako ukážku uvedieme charakteristiky niekoľkých postáv dedinčanov, schádzajúcich sa na schôdzku, ako ich zachytil Jilemnický.

Zpoza kostola vyšiel starý Zvara, vysoký, vážny ako vždy. Opieral sa o hrubú palicu a jeho krok bol pevný a istý. S ním išiel Jano Lepko, ten, čo nikdy nevymešká príležitosť vyložiť dedine na obdiv svoje rozumy, gazdíček, ktorý sa len tak-tak trepe vo svojom gazdovstve, aby už nevyšiel celkom na mizinu. A s druhej strany, z nižného konca, ponáhľa sa ku krčme Štefan Krajčovič. Ide sám, díva sa do zeme a na jednu nohu napáda. Kolembá sa pritom a zdá sa, ako by sa mal vždy vyvrátiť, keď nastupuje na chybnú nohu. Darmo za ním kričí Filip Filipko: — Hej, kmotor, postoj! Dočkaj nás! — Ide úporne a tvrdo, iste by rozrazil zem na dvoje, keby na ňu padol čelom. A tak Filip Filipko prepletá za ním krátkymi, krivými nôžkami a naširoko rozhadzuje od seba rukami, aby mu jeho spoločník, Jožo Striež, lepšie porozumel.

(Jilemnický, *Kus cukru.*)

Predpokladom vecnej charakteristiky je prehľad látky, jej dobré usporiadanie a využitie čo najprimeranejších jazykových prostriedkov vecného štýlu.

Osobitným druhom charakteristiky je profil. Stretajú sa v ňom krátky životopis s charakteristikou činnosti nejakej významnej osobnosti.

Vložené vety v Timravinych poviedkach

Gejza Horák

Východiskom nášho skúmania je materiál z Timravinych poviedok *Pomocník, Na jednom dvore, Príde čas* ... a *Hrdinovia*, ktoré sú shrnuté v matičnom výbore pre študujúcu mládež. (Timrava, *Výbor z diela,* Turč. Sv. Martin 1937.)

Pomerne časté používanie vloženej vety je jedným z najcharakteristickejších znakov Timravinho štýlu. — Za vloženú vetu (vložku) nebudeme pokladať iba hlavné vety a samostatné výrazy, ale aj vedľajšie vety, ktoré svojím postavením prerušujú organický prúd reči. Intonačné rozbitie Timravinych súvetí s vloženými vetami sa jasne ukazuje pri hlasnom čítaní jej prác.

Uvedieme vždy skupinu príkladov s približne rovnorodým postavením vloženej vety a za ňou pripojíme svoje pozorovania.

I. 1. A nič nemá človek *(ako sa povedá)*, len to, čo užije! (Príde čas 73.) — Ktorých majetok — *ako vraví svet* — je kadejako zhonobený ... (Na jednom dvore 45.) — Cítiac teda, že on opäť má niečo za lubom — *ako sa to vraví* — nezmäkla som ani dnes, ... (Pomocník 25.)

2. Líca jej mať nafarbila ešte na červenšie — *ako je to zvyk u dievčenice* — taká je pekná ako ruža. (Na jednom dvore 46.) — Keď my dve šly sme spať do hosťovskej izby a zastaly sme si k otvorenému oblóku ochladiť sa i pohliadnuť na nebo, *ako to robievajú všetci mladí ľudia*, naskutku ospravedlnila som sa pred ňou. (Pomocník 22.)

3. Starší usadili sa k medovcu a vínu v bývacej izbe, ja zaviedla som Estu a Ľudovíta — *ako volali ich pomocníka* — do hosťovskej izby,... (Pomocník 18.) — „Veď tých šiat čo má!" volala jedno ráno Ančina mať Anča, keď chovala sliepky... na dvore pod oblokmi „tých našich" *(ako volajú sa tí, čo v jednom dome bývajú)*. (Na jednom dvore 37.)

V uvedených príkladoch vložená veta registruje použitý výraz alebo vetu a tak odôvodňuje ich prítomnosť v autorkinom štýle (príklady 1), poukazuje na zvyčajnosť uvedeného správania vystupujúcej osoby (príklady 2), alebo bližšie určuje prvý raz vlastným menom pomenovanú osobu a vysvetľuje obsah pomenovania („tí naši"), o ktorom predpokladá, že ho čitateľ nepozná (príklady 3). Vo všetkých prípadoch má vložená veta formu vedľajšej vety spôsobovej, uvedenej spojkou *ako*. Dodatkový charakter týchto vložených viet je vyznačený interpunkčne pomlčkami a v dvoch prípadoch zátvorkami. Tento typ vložených viet má blízko k tzv. automatizovanej parentéze. (Pozri Vl. Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947, 397 n.)

II. ...musím totiž ja brať do ruky odznak učiteľský, feruľu *(slečna a feruľa!)*, a učiť deti. (Pomocník 15.)

Na vloženú vetu tohto typu sme našli len tento jeden príklad. Ide o vloženú vetu mennú, výzvového charakteru, ktorá žiada uvážiť neprimeranosť činnosti, sverenej subjektu vety. Túto vloženú vetu výrazne oddeľuje postavenie v zátvorke. Menná vložená veta vyjadruje v skratke to, čo by bolo treba vyjadriť, alebo čo by autor iného rozprávačského typu vyjadril dlhším opisom. Timrava opíše danú okolnosť skorej a potom znova na ňu poukazuje vloženou vetou. Ráz tejto vloženej vety sa dá vysvetliť aj tým, že ide o poviedku, ktorá má denníkový charakter.

III. 1. Preto dnes po veľkom rozmýšľaní a radení zasadol [tatuško] k stolu, ťažko spustiac sa na stolec, a odpísal svojmu priateľovi Somošovi, — *s ktorým však neschodil sa pre diaľku*, — aby mu poslal syna, od leta pripraveného na učiteľstvo, za pomocníka. (Pomocník 13.) — Mať jeho, *ktorú krížľaňou volali, lebo mala chybné oči*, od ľaku len že nespadla. (Na jednom dvore 35.)

2. Toto bolo také smiešne, že mať i stará Kata, i ja — *hoci som veľmi nechcela* — daly sme sa do smiechu,... (Pomocník 13.) — Medzitým Esta zbadala — *hoci zabávala sa s Ľudovítom* — moje dvíhanie očú na Ivana. (Pomocník 22.) — „Vás volali na próbu?..." spytujem sa šeptom, *hoci iný tam nebol*, okrem nás, zastanúc si blízko neho. (Pomocník 28.) — Vraví veľa i on — *a tomu nie je priateľom* — a tvár mu je, ako by ani on nebol — rozveselená. (Na jednom dvore 55.)

Vložené vety oboch príkladov skupiny 1 majú formálne i obsahovo ráz vedľajších prívlastkových viet. V prvom príklade vložená veta dodáva detail, vyplývajúci z Timravinej snahy uvádzať často i málo závažné podrobnosti, ktoré zväčša vyplývajú z toho, čo už bolo prv vyslovené. V dru-

hom príklade vložené súvetie podáva charakteristiku osoby, ktorej akciu vyjadruje základná veta, pričom charakteristika je vpletená do nej.

V príkladoch 2 vložená veta pripúšťacia vyjadruje okolnosť, v ktorej sa diala opisovaná akcia. Vyplýva z autorkinho postupu myslenia a z jej rozprávačského typu, že tieto vety sa staly vloženými. Formálne okrem posledného prípadu ide tu o vety vedľajšie.

IV. 1. Mamička miešala na sporáku — *v tej izbe totiž máme i sporák* — pariacu sa polievku,... (Pomocník 15.) — I núkam osobitne i tohto, aby si oddýchol, nakloniac hlavu ako mak, a tak zdvihnem zrak na neho — *mamička totiž vravela, že také zdvihnutie očú mi dobre svedčí* — a v tú chvíľu ostanem ako oparená. (Pomocník 16.) — Sadnúc si hneď do lavice — *len klebetné ženy stoja pri dverách zaveľa* — na ľavú stranu, kde staršie sedávajú, rozhliadla sa po kostole i na chór. (Na jednom dvore 47.) — Potom, keď pochytil kone a doriadil, zachytil sa do dediny za otcom — *prišiel domov varga s krpci, šiel otec ta* — a teraz je tu na dvore. (Na jednom dvore 52.) — Pri stole sedela jeho mať sama — *otec ešte neprišiel od vargu* — a šila, napínajúc chybné oči. (Na jednom dvore 54.) — Na nikoho iného [nepozrie], ani na Zuzku, čo oblizuje rajnice pri mašine — *jej ešte neslobodno k stolu* — ani na gazdinu,... (Na jednom dvore 56.) — Ani na rodinstvo nehľadí — *sú rodina tak trochu* — ani na súsedstvo. (Príde čas 63.) — Sedia po skalách i brvnách tam naskladaných — *MišKovci idú murovať komoru* — a odtiaľ tretí dom je Rebrinovie. (Príde čas 81.) — Anča, nevesta, Demákovie, len čo bola oči zažmúrila po polnoci — *nemohla spávať od dvoch rokov, ako jej muž umrel, pre žiaľ za ním* — keď zahučal bubon na dedine, skočila hore podesená,... (Hrdinovia 113.) — Odšmaril cigaru nevyfajčenú — *horká bola i tá* — a ide von na čerstvý vzduch. (Hrdinovia 136.) — No premôže sa rýchlo — *veď je zato smelá* — a rečie,... (Príde čas 84.) Lebo s Ančou i tak bolo tvrdo žiť — *vie každý, aká je to žena*, a takto ešte? (Na jednom dvore 43.) — Slova jej — *pravda, i ťažko jej je čo len jedno vysloviť: zajaká sa, preto ju i Jachtačkou volajú* — sotva počuť v dome. (Príde čas 57.) — U Rebrinov — *hodila okom ta* — sú tiež ľudia vysadnutí pod stenou,... (Príde čas 82.) — ...ponúkala ho do svetlice, aby ako inokedy tam povečeral, ale on odpovedal, že ostane len tu — *večerať chce neskoršie* — aby sa podíval na zabávajúcich sa chlapcov,... (Hrdinovia 137.)

2. O chvíľu prišiel Ivan s červeným nosom od zimy — *zabudli mu do izby zakúriť pre chystanie hrdého obeda, bola totiž „hostina", pamiatka posvätenia chrámu* — shodil svrchník s rovných pliec na obdraný divan a šiel rovno ku mne. (Pomocník 24.) — Napokon, keď som videla, že darmo čakám Ivana, sobrala som sa s nevľúdnou tvárou — *lebo prečo by som sa ja mala pri všetkom pokoriť?* — do izby. (Pomocník 30.) — Oči napúlené — *veľa pijal, v úrade musí, preto mu boly také* — zablysly mu leskom ohnivým... (Na jednom dvore 36—7.) ...volala jedno ráno Ančina mať Anča, keď chovala sliepky jarcom a pečenými zemiakmi — *rady jedly také* — na dvore pod oblokmi... (Na jednom dvore 37.) Nahneval sa hrozne a že sa vráti. No zostal len — *ďaleko je Makovište* — a srdito dal sa do viazania;... (Na jednom dvore 42.) — Čo je dievka aj nie nejaká hlavná — *má veľké oči* — ale na to netreba tak hľadieť, keď dostane s ňou veľmi veľa. (Na jednom dvore 44.) — Križľaňa — *lebo čože mala robiť?* — dala kľúč a šla sa vyplakať do Matúšov. (Na jednom dvore 45.) — ...prišla biele lokše piecť na mašinu — *oni mali len pec* — lebo nemávali chleba napečeného,... (Na jednom dvore 48—9.) — I báčik Ondro, ktorý málo vravel, *lebo nerád daromnú reč*, odpratal sa do stajne ku kravám. (Na jednom dvore 49.) — Chlapi s veľkou voľnosťou — *aby nik nepovedal, že sú veľmi „potrební"* — berú lyžice a dajú sa do jedenia. (Na jednom dvore 56.) — Tváre im horely

— *pili trochu — ale viac od vnútorného rozčúlenia*, to ich ešte krášlilo. (Hrdinovia 138.) Chcel vyhnúť — *klobúk stiahol na oči*, — no jeden ho poznal a oslovil: ... (Príde čas 107.) — Paľove okrúhle oči zdvihly sa naň, podivne sa lisknúc *(Ďuro musí nabok oči hodiť)*, veď v dedine bohatých gazdov dosť, ... (Príde čas 110.)

V uvedených súvetiach stretávame sa s vloženými vetami (súvetiami), ktoré vysvetľujú alebo odôvodňujú, čo bolo prv vyslovené. Pritom vložená veta preruší sled hlavnej myšlienky, roztrháva ju a znemožňuje postihnúť ju obsahovo na prvé prečítanie. Čitateľ si musí celé súvetia najprv rozobrať, spojiť, čo patrí k sebe, a len potom pochopí, o čo ide. Zopakujme si jeden príklad z tých, čo sme vyššie uviedli: Slova jej — *pravda, i ťažko jej je čo len jedno vysloviť: zajaká sa, preto ju i Jachtačkou volajú* — sotva počuť v dome. — Často sa stáva, že základná veta sa roztrhne vloženou vetou tak nesúmerne, že za vložkou nasleduje z nej len jedno slovo: Napokon, keď som videla, že darmo čakám Ivana, sobrala som sa s nevľúdnou tvárou — *lebo prečo by som sa ja mala pri všetkom pokoriť?* — do izby. — V takomto prípade vložená veta odvedie čitateľovu pozornosť, zaujme ju a keď potom príde v čítaní k zakončeniu základnej vety, je ním prekvapený a nie je schopný hneď poňať smysel celej vety. Tu, pravda, neostáva iné, ako znova si prečítať prvú časť základnej vety alebo celé súvetie. — Stáva sa, že sa vložená veta rozrastie na celú skupinu viet, ktoré sa vzájomne obsahovo zdôvodňujú. Príklad: Oči napúlené — *veľa pijal, v úrade musí, preto mu boly také* — zablysly sa mu leskom ohnivým a on sa nahneval. Vložené súvetie *veľa pijal, preto mu boly také*, vysvetľujúce prívlastok *napúlené*, odôvodňuje sa ďalšou vloženou vetou *v úrade musí*. Obsahovo by sa nenarušilo toto súvetie, keby sme vetu *preto mu boly také* vynechali, lebo jej obsah je vlastne implicite vo vzťahu medzi podmetom základnej vety (oči napúlené) a vloženou vetou *veľa pijal*. Táto veta *(preto mu boly také)* však umožňuje hladšie nadviazať pokračovanie základnej vety. To sa nám názorne ukáže pri hlasnom prečítaní súvetia bez spomenutej vety a s ňou.

Povšimnutia hodné je ešte toto súvetie: Križľaňa — *lebo čože mala robiť?* — dala kľúč a šla sa vyplakať do Matúšov. Tu vložená veta odôvodňuje, čo bude ešte iba nasledovať. Intonačne vyrovnanejším by sa stalo súvetie vtedy, keby sme vloženú vetu premiestili až za vyjadrenie vykonanej činnosti, ktorá sa odôvodňuje, takto: Križľaňa dala kľúč — *lebo čože mala robiť?* — a šla sa vyplakať do Matúšov. — Tu sme však naklonení hodnotiť Timravino sostavenie súvetia ako bližšie k emfatickému vyjadreniu. Pri pokojnom ústnom vyprávaní by sme tu čakali takéto usporiadanie súvetia: *Čože mala Križľaňa robiť? Dala kľúč a šla sa vyplakať do Matúšov.* Tento postup nám pripomína rozprávkové opisy. Autorka v danom prípade zámerne dala prednosť vzrušenému spôsobu vyjadrenia.

Z veľkého počtu príkladov vidieť, že vložené vety, ktoré sú uvedené v oddelení IV (vysvetľovacie a odôvodňovacie), sú v Timravinej próze

najčastejšie. Sú vyjadrené napospol samostatnou vetou (súvetím). Ide teda v týchto prípadoch o vložené vety v pravom a plnom smysle.

V. 1. Esta nedôverčivo pozrela na mňa — *azda pre môj nečistý hlas* — a bolo mi ju ťažko zdržiavať... (Pomocník 20.) — Mamička zakričala na apu — *azda nie veľmi vďačne* — a tatuško najprv zakýval hlavou, potom... (Pomocník 26.) — No nezmýlilo ma to teraz, i mne, i jemu — *ako sa zdalo* — žiadalo sa zaveseliť. (Pomocník 24.) — ...keď som bola niekoľko detí vybozkávala na útle zababrané tváričky za dobré lekcie — *či boly dobré, neviem* — dala som im zaspievať,... (Pomocník 29.) — Nahýna sa napred — *kto zná, či od pýchy a či ju bedrá bolia od veľa rúcha* — a guča kvetov, čo vonia, ledva vládze udržať v ruke. (Na jednom dvore 47.)

2. To povedaly nevesty, *na moje vlastné uši som počula,* že ho stará hneď ožení, ako príde. (Príde čas 61.) — Radšej sa neožení — *povedal včera* — len keď príde z vojny domov. (Na jednom dvore 43.)

V týchto prípadoch vložené vety vyjadrujú subjektívne predpokladaný dôvod rozličné stupne istoty (platnosti), alebo určitú subjektívnu obsahovú modifikáciu toho, čo sa podáva v základnej vete. Dodatočná obsahová modifikácia základnej vety (...keď som bola niekoľko detí vybozkávala na útle zababrané tváričky za dobré lekcie — *či boly dobré, neviem* — dala som im zaspievať...) vyplýva zo zistenia nerovnosti medzi subjektívnym hodnotením, ktoré sa dialo v radostnom citovom rozpoložení, a hodnotením objektívnym.

Do V. skupiny príkladov by sme mohli zaradiť aj tento: „Nestrachuj sa!" odvetí ona nevrle a s planou vôľou; *azda hnevala sa, že som celý večer nepovedala slova.* Súvetie *azda hnevala sa, že som celý večer nepovedala slova,* obsahovo sa priraďuje k predošlým vloženým vetám, ale svojím postavením vloženou vetou nie je. Je dodatkovou vetou, určujúcou príčinne obsah predchádzajúcej vety.

VI. 1. Paľo videl, že Anča má oči ako päste — *nie nadarmo ju okaňou volajú* — a čelo na dva prsty. (Na jednom dvore 42.) — Klobúk má na uchu zacapený, kabanica ochvieva sa mu na pyšných pleciach — *košeľu, kto zná, ktorú si vzal* — a kráča tak hrdo, že nevie,... (Na jednom dvore 46.)

2. Naprostred dediny stala si na skalu — *otcova trúba zaznievala kdesi na hornom konci* — a obzerala sa dookola. (Príde čas 70.)

V príkladoch VI. 1 vložené vety, vyjadrujúce myšlienku opisovanej osoby, vpletajú sa do základnej vety, ktorá má opisový ráz. Pravda, opis je tu predstavený autorkou ako výsledok pozorovania vystupujúcej osoby. Tieto vložené vety nám pripomínajú „poznámky pre seba" pri realizácii dramatických útvarov. Zaujímavý s tejto stránky je najmä druhý príklad skupiny 1. — Dievka spozorovala mládenca a zisťuje: Klobúk má hodený doboka, pyšne kráča, kabanica sa mu opála na pleciach. Vidí ho, ako ho vídavala už veľa ráz; vie presne, čo má na sebe. Pozorovaný však nie je tak blízko, aby mohla zistiť, ktorú košeľu si obliekol. Obracia pozornosť (vnútorne) na túto výraznú súčiastku dedinského odevu. V Timravinom podaní vzniká tu vložená veta *košeľu, kto zná, ktorú si vzal.*

V príklade VI. 2 vložená veta vnáša do opisu „zvukovú kulisu",

pravda, zasa cez vnímanie vystupujúcej osoby. (Pozri k tomu E. Pauliny, *Skice k štúdiu formy u Kukučína a Timravy,* Slovenský jazyk 1940, 286, a *Štruktúra Timravinej poviedky „Nemilí"*. Literárnohistorický sborník IV, č. 2—3, 65—83.)

Intonačná rozdrobenosť súvetí v príkladoch VI je vyvážená plastičnosťou, akou pôsobia na čitateľa. S hľadiska estetického účinku treba vysoko hodnotiť najmä príklad VI. 2.

VII. „Ja som jej už tri najhrdšie svoje oplecká a dve gecele darovala — *ešte mojej matkina robota* — či sa mi to tam má prepadnúť?" kričí Križľaňa celá rozhorlená. (Na jednom dvore 35—6.) — Zbadal i to, že na Ivana sa ani neobzrieme; napäl prsia sebavedome a tiež — *podľa nášho príkladu* — fumigoval Somoša. (Pomocník 21.) — Ona, jej mať, nikdy taká pekná nebola a sa i zajakávala *(ako i teraz)*, a predsa sa vydala v osemnástom roku... (Príde čas 60).

V posledných našich príkladoch nejde o vložené vety v smysle predchádzajúcich. Tu máme do činenia s atributívnymi vložkami, ktoré bližšie určujú členy základnej vety. Pritom len v prvom prípade vypovedá atributívna vložka (prístavok) niečo nové, čo sa čitateľ nedozvedel z predchádzajúceho opisu, alebo k čomu nemohol dôjsť logickým uvažovaním na základe toho, čo bolo vyslovené predtým.

Ak si pri hlasnom čítaní všímame intonačnú líniu Timravinych súvetí, zistíme — ako sme to už uviedli — roztrieštenosť, rozbitosť a z toho vyplývajúce ťažkosti primerane pochopiť jej tvorbu. Povedzme pravdu: Nie je ľahkou vecou „prísť na chuť" Timravinmu štýlu. — Autorka predstavuje veci postupom asociačným a toto je súčasne jej princípom usporiadania viet do komplexov v jednotlivých súvetiach. Tu má pôvod dojem neusporiadanosti, najmä keď sme navyknutí na vyrovnanú intonačnú hladinu viet. Ak prihliadame na túto stránku jej umeleckej tvorby, mohli by sme povedať, že sa neusilovala vyjsť v ústrety čitateľovi. Zaujímavé je, že hoci venuje výkladu a zdôvodňovaniu detailov veľmi veľa pozornosti a zdalo by sa, že všetko dáva čitateľovi „po lopate", predsa kladie na čitateľovu súdnosť veľmi vysoké nároky. Často vzťahy viet, postavených popri sebe v súvetí, nie je ľahké nájsť ani pozorným usudzovaním. Toto je v priamej súvislosti s veľmi veľkou samostatnosťou vety a povedali by sme „bujnením" viet vyjadrujúcich podradné fakty na úkor základných viet, čo vedú dej. Odstupňovanie faktov čo do dôležitosti si musí vykonať čitateľ pozornou prebierkou. Timrava vyžaduje od čitateľa sústredenú pozornosť. — Pre to všetko, čo sme tu v skratke uviedli, Timravina tvorba nie je odpočinkovým čítaním.

Čo sme tu vyslovili o Timravinej vloženej vete, pomôže nám aj pri posudzovaní vloženej vety vôbec.[1]

[1] O Timravinom štýle porov. Št. Šmatlák: *Príspevok k štýlu slovenského literárneho realizmu,* Slovo a tvar 1947, 14—21.

Príspevok k otázke písania veľkých písmen*

Vlado Uhlár

Písanie mien ulíc, námestí, sadov, nábreží a pod.

S písaním mien tohto druhu bolo a je vždy veľa ťažkostí v adresách, v novinách i v školských úlohách. Je tu viacero neznámych vecí a vznikajú stále nové ťažkosti s novými skutočnosťami, ktoré sa zaznačujú aj v menách mestských častí, ulíc, námestí a pod. V Pravidlách všetky veci nemožno uvádzať a nenájdeme v nich prirodzene veci, ktoré v jazyku vznikly po vydaní Pravidiel.

Najhoršie je, že pri označovaní mien ulíc na tabuľkách v mnohých našich mestách a mestečkách počínajú si ich vyhotovovatelia celkom podľa svojho a ťažko možno hľadať v pravopise tabuliek nejaký systém. Najjednoduchšie je, pravda, písať na tabuľky mená tohto druhu samými veľkými písmenami. Ale to nemožno vždy odporúčať, ani sa tým nevyriešia príslušné problémy. Stretneme sa s nimi najmä pri písaní adries.

Pokúsime sa tu shrnúť hlavné typy pomenovaní ulíc, námestí, sadov ap.

a) Staré názvy typu *Klobučnícka, Halenárska, Kováčska, Zvonárska, Sedlárska, Poľná, Mýtna, Ružová, Záhradnícka ulica, Hlavné, Drevené námestie* už doslúžily a ustupujú dnes názvom novým, pomenovaniam podľa význačných osobností alebo pamätných udalostí.

Názvy *Masarykova ulica, Stalinovo námestie, Štefánikovo nábrežie, Kmeťovo stromoradie, Hviezdoslavov sad* sú jasné a niet pri nich pravopisných ťažkostí.

b) Iného typu sú pomenovania na počesť slobody, mieru, revolúcie, slávy, víťazstva a pod. V týchto prípadoch vládne všeobecný zmätok. Naši žiaci na školách si pomáhajú analogiou podľa názvu *republika Československá*. Usudzujú, že všeobecné meno (ulica, námestie) nemôže byť vlastným, a nesprávne píšu: „námestie Slobody", „sad Mieru", „ul. Národného povstania".[1]

V týchto prípadoch musíme uplatniť analogiu podľa ustálených názvov sviatkov a pamätných dní: *Deň slobody, Deň víťazstva, Sviatok práce.* Obdobne treba písať: *Ulica víťazstva, Námestie mieru*[2], *Sad slobody, Cesta národného po-*

---

* Redakcia SR dostala už niekoľko príspevkov na túto tému. Je to dôkaz, že s písaním veľkých začiatočných písmen sú v praxi isté ťažkosti, ktoré treba vhodne riešiť. Po spoločnom príspevku L. Dvonča a Š. Peciara v 4. čísle tohto ročníka uverejňujeme teraz diskusný príspevok Vlada Uhlára, obsahujúci mnoho dokladového materiálu.

[1] Takto píše aj denník Práca, keď uvádza sídlo svojej redakcie a administrácie v Bratislave.

[2] Opačne sa, pravda, píšu názvy *Mierové námestie, Partizánska ulica, Odborárske námestie*, ktoré sú tiež časté a správne utvorené.

vstania, Ulica partizánov, Ulica 5. apríla, Stromoradie bratstva, Námestie odborárov, Námestie 1. mája, Nábrežie dukelských hrdinov a pod.

c) Osobitnú skupinu tvoria názvy ulíc, námestí a pod., pomenované menami význačných osobností, a to nielen podľa ich priezviska, ale aj krstného mena a prípadne ich titulu, vojenskej hodnosti a pod. Tak máme ulice: *J. Jesenského, T. G. Masaryka, generalissima J. V. Stalina, prezidenta Osloboditeľa, Janka Čajaka ml.* a pod.

Ako pri predchádzajúcej kategórii, tak aj pri tejto sa vo všeobecnosti píše slovo ulica, námestie ap. malým písmenom, pretože sa myslí, že krstné meno s priezviskom celkom vystačia na vyjadrenie vlastného mena ulice, námestia ap. V skutočnosti nie je to tak. Za vlastné meno treba tu pokladať celé pomenovanie aj so slovom ulica, námestie ap. Treba teda písať: *Námestie generalissima Stalina, Sad Dr. A. Radlinského, Nábrežie Dr. Vavra Šrobára, Ulica Janka Jesenského, Ulica kpt. Nálepku, Ulica kniežaťa Pribinu*[3] a pod.

Obdobný spôsob písania je konečne ustálený aj v iných oblastiach pomenovaní: *Detský domov Dr. V. Šrobára, Liečebný ústav Živeny, Ústav národného zdravia, Sborník Matice slovenskej, Sborník Slovenskej muzeálnej spoločnosti, Sborník Dr. Jozefa Škultétyho, Závod Viliama Širokého, Závod V. I. Lenina* a pod.

d) Najväčšia ťažkosť ostáva pri písaní ulíc ap., keď sa pre ich pomenovania použijú *pomiestne mená*[4] alebo mená tohto typu.

Ak ide o meno časti mesta, štvrte, môžeme použiť spôsob, ktorý sa používa pri písaní mien dedín, osád, miest, pričom všetky zložky mena píšeme s veľkým písmenom: *Oravský Biely Potok, Muránska Dlhá Lúka.* Podobne aj *Nová Doba* (v Bratislave[5]). Rovnako sa píšu v češtine napr. pražské štvrte: *Staré Město, Nové Město, Malá Strana.*

Ak nejde o časť mesta, môže sa vyznať v písaní pomiestnych mien a aj mien ulíc, námestí ap. iba človek, ktorý je dobre oboznámený s pomiestnymi menami príslušného mesta a ktorý súčasne dobre pozná spôsob písania vlastných mien.

---

[3] Takúto prax písania ulíc sme našli v Úradnom telefonnom sozname Slovenska 1950. Jednotnosť názvov je zaiste dielom redaktora a nie oznamovateľov telefonných čísel. Letmo som zistil nesprávny spôsob písania ulice v Trenčíne: „Ulica Slobody" miesto správ. *Ulica slobody.*

[4] V Pravidlách z r. 1940, str. 14—15, je takéto poučenie o písaní pomiestnych mien: „Pomiestne mená veľmi často sa spájajú s predložkami. V takomto prípade píšeme ich dvojako: 1. predložku i pomiestne meno s veľkým písmenom, keď pomiestne meno má význam vlastného mena, napr.: *Za Šibenicami, Pred Chlmcom, Pod Stráňami* a pod. — S veľkým písmenom píšeme len predložku, ak ide o meno obecné(!) (apelatívum), napr.: *Za záhradami, Pod lúkou, Za riečkou* a pod."

Ale aplikácia tohto poučenia na názvy ulíc nie je taká prostá. Tak v Bratislave (podľa Úradného telefonného soznamu 1950) sú napr. tieto názvy: *Na lánoch, Rybárska brána,* ale: *Nad Lomom, Mlynské Nivy, Suché Mýto.*

[5] V Bratislave sa píše aj *Suché Mýto, Mlynské Nivy* (názvy ulíc), pretože sa tu už vôbec neuvedomuje pôvodný význam apelatív „mýto" a „nivy". Ide o obdobný prípad ako v miestnych menách typu *Šarišský Potok, Biela Hora* (obec) proti *Biela hora* (skutočná hora). — V pomenovaní *Nová Cintorínska ulica* je podľa našej mienky zbytočne písať veľké *C* v slove „cintorínska" (jasne sa tu cíti súvislosť s cintorínom), i keby išlo o rozlíšenie od *Starej cintorínskej ulice* alebo *Cintorínskej ulice.*

Ako príklad uveďme tvorenie názvov zo všeobecného mena *vŕšok*, ktoré a) ostáva všeobecným menom, alebo b) je už vlastným menom. Vznikajú tieto možnosti:

a) vŕšok	b) Vŕšok (časť mesta)
bývam *na vŕšku*	bývam *na Vŕšku*

ale: bývam *Na vŕšku* (názov ulice).

Keď jestvuje vŕšok *Paračka* (Ružomberok-Likavka), tak ulica sa správne píše: *Pod Paračkou* (nevhodne: Ulica pod Paračkou). Ak niet dnes už v Skalici *Hradiska* (názov zanikol, keď na ňom založili kalváriu a cintorín), tak ulica sa má písať iba *Pod hradiskom*. V Bratislave nachodíme ulicu alebo skupinu domov *Nad Lomom*, ktorá predpokladá skupinu domov, nazvanú *Lom*. No pomenovanie *Lom* v tomto význame sa nám nepozdáva, lebo pri jeho vyslovení každý pociťuje všeobecný význam: „lom na skaly". Preto by sa aj ulica mala správne písať *Nad lomom*. Správne sú v Trenčíne názvy uličiek *Pri lesíku*, v Skalici *Za rožkom, Za valmi*.

Podobné ťažkosti sú s ulicami, ktorých pomenovania sa skladajú z predložiek *pod, pri, za* a všeobecného pomenovania *kalvária*. Tu sú na mieste názvy *Pod kalváriou, Pri kalvárii, Za kalváriou*. Ale niekde sa *kalvária, kalvársky vŕšok* staly vlastnými menami: *Kalvária, Kalvársky vŕšok* (hoci neveľmi súco, lebo normálne každý v nich cíti len všeobecné meno). Tu by už bolo možné písať ulice *Pod Kalváriou, Za Kalvárskym vŕškom*. Ale tento spôsob pomenovania a písania ulíc neodporúčame. Ak už jestvuje prípadne možné pomenovanie *Kalvárska ulica*, potom možno niekde využiť na rozlíšenie predložkové výrazy *Za kalváriou* ap.

Všade tu je na mieste isté zjednodušenie, ktoré neprekáža srozumiteľnosti (orientácii) a pritom je praktické s hľadiska pravopisu.

Dodatočná poznámka. Ťažkosti spojené s písaním mien tohto druhu viedly sostavovateľov nových, chystaných Pravidiel k návrhu, ktorý znamená podstatné, veľmi žiadané a správne riešenie problému. Návrh hovorí: „V chotárnych názvoch skladajúcich sa z predložky a podstatného mena píšeme veľké písmeno vždy iba na začiatku prvého slova: *Pod bôrikom, Za humnami, Pri stráňach, Medzi potoky.*"

Ak je chotárny názov *Stráň*, píšeme, pravda, správne: orie *na Stráni* (nie „Na stráni").

Túto zásadu písania chotárnych názvov bude treba aplikovať aj na písanie mien ulíc, prípadne mestských štvrtí, častí mesta a pod.

Ale ešte vždy ostáva problémom písanie chotárnych názvov, pomiestnych mien (a mien ulíc a štvrtí tohto typu), složených z predložky a podstatného mena, ktoré je vlastným menom takého typu, že si vôbec neuvedomujeme jeho apelatívny pôvod a nemožno si predstaviť, že by sa stalo apelatívom, aby sme ho mohli písať malým začiatočným písmenom. Môže ísť o názov rieky, vrchu, osady, mesta, prípadne osoby. Tak napr.: vrch *Čebrať* a ulica (pôvodne chotárny názov) *Pod Čebraťom;* vŕšok *Paračka* a ulica *Pod Paračkou; Trnávka — Pri Trnávke;* lúky *Za Chočom,* hony *Pri Váhu, Za Váhom, Za Blahovým, Za Štálovom, Na Mníchu* (vrch *Mních*) a pod.

Pravidlá by maly obsahovať zmienku aj o takýchto prípadoch.

Ložisko — ložište

Ján Horecký

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že tieto dve slová sú dvojtvary bez významového rozdielu, asi tak ako dvojtvary *ohnisko — ohnište, smetisko — smetište,* z ktorých sa obyčajne pokladá za správnejší tvar s príponou *-isko.*

V skutočnosti však možno zistiť, že medzi slovami *ložisko — ložište* je značný významový rozdiel. Slovo *ložisko* má už niekoľko ustálených významov. Predovšetkým sa ním označuje miesto, na ktorom sa vyskytuje nejaký nerast *(uhoľné ložisko, rudné ložisko),* a z toho v prenesenom význame aj miesto, v ktorom má stred alebo z ktorého sa šíri nejaká choroba (*infekčné ložisko, ložisko nákazy*). V strojníctve má slovo *ložisko* zase význam „časť stroja, v ktorom je uložený čap" (*valivé, guľkové ložisko*).

Na druhej strane slovu *ložište* sa dáva význam, ktorý veľmi ťažko priradiť k uvedeným významom slova *ložisko,* totiž miesto, na ktorom sa niečo loží, najčastejšie v termíne *delové ložište* alebo v termíne *zložište* (neohradené miesto na skladanie hmôt).

Ukazuje sa teda, že slová *ložisko — ložište* nie sú jednoduché dvojtvary, ale dve pomerne samostatné slová. Treba sa preto pýtať, či je takáto diferenciácia pomocou dvojtvarových prípon, v našom prípade *-isko/-ište,* v slovenčine možná.

V našich gramatikách sa obyčajne konštatuje, že prípona *-isko* sa pri menách miesta strieda s variantom *-ište,* že totiž niekedy je *-isko,* inokedy *-ište,* pričom vraj tvaru *-isko* treba dávať prednosť všade tam, kde by nenastala možnosť chápať takto tvorené slovo ako podstatné meno zveličujúceho významu (*dubisko* — „veľký dub", podobne *ohnisko* — „veľký oheň", *bojisko* — „veľký boj").

Toto rozlišovanie sa však v praxi neujalo, pravdepodobne preto, že bolo málo presné a že nezodpovedalo gramatickej stavbe slovenčiny.

Práve v súvislosti so skúmanými slovami *ložisko — ložište* sa nám však ukazuje možnosť iného výkladu.

Treba totiž uvážiť, že tvar *ložisko* je odvodený od základu *lože,* čiže od podstatného mena, kým slovo *ložište* je odvodené od slovesa *ložiť.* Z toho by sa dalo vyvodzovať, že sa príponou *-ište* vyjadruje bližší vzťah k slovesnému deju.

Keď si pozrieme niekoľko slov s príponou *-isko/-ište,* veľmi ľahko môžeme zistiť, že variant *-isko* býva skutočne v každom prípade, ak ide o slovo odvodené od podstatného mena: *bahnisko, ďatelinisko, strnisko, zemiačnisko, dyňovisko, makovnisko, repnisko.* Na druhej strane pri tých podstatných menách, pri ktorých sa ešte pociťuje úzky súvis so slovesným dejom, býva tvar *-ište: kúrenište, pohrebište, zápasište, bojište, dejište, popravište, nástupište, výstupište, letište, pôsobište* i naše *ložište.*

Pravda, je tu aj niekoľko podstatných mien, na ktoré toto pravidlo neplatí: *stavenisko, rodisko, bludisko, priepadlisko, zhorenisko.* Ale tu ide prosto o známy fakt, že v jazyku sa nedeje a netvorí všetko priamočiaro.

Ak uvážime tieto okolnosti, možno podľa našej mienky konštatovať, že z dvojtvarov *-isko/-ište* je pri menách miesta v dnešnej slovenčine prípona *-isko*

častejšia tam, kde je základom tvorenia podstatné meno, prípona *-ište* zase tam, kde je v základe sloveso alebo dejové podstatné meno. Krajným prípadom pritom je, že sa takýmto spôsobom diferencuje aj význam slov (*stanovisko — stanovište, ložisko — ložište*).

Čap — čapík — čípok

Jozef Ružička

Podstatné meno *čap, -u* je v slovenčine známe ako viacvýznamové slovo. V matičnom slovníku spisovného jazyka slovenského na str. 239/40 sa uvádzajú tri významy slova *čap*. Tieto tri významy sa shodujú s významami českého slova *čep, -u* podľa Příručního slovníka jazyka českého I, 301. Medzi slov. slovom *čap* a čes. slovom *čep* je rozdiel v samohláske, ktorý možno vysvetliť ako prehlásku *a* v *e*. S istotou možno predpokladať, že slov. *čap* a čes. *čep* majú spoločný pôvod. Totožné alebo veľmi podobné slová toho istého alebo veľmi blízkeho významu sa vyskytujú napríklad aj v maďarčine *(csap)* a nemčine *(Zapf)*.

Tvar *čapík* je zdrobnenina k čap a znamená „malý čap". V češtine je odpovedajúci tvar *čípek*. Tvorenie týchto tvarov v oboch jazykoch je veľmi blízke, hoci sa v každom z nich používajú trochu odlišné tvarové prostriedky. Pre vysvetlenie čes. tvaru *čípek* treba uviesť najmä to, že striedanie samohlások *e(ě)/í* je v češtine pri tvorení deminutív bežné. Napr.: *plech — plíšek, měch — míšek* ap. Toto striedanie samohlások v dnešnej češtine je následok hláskoslovnej zmeny, ktorú menujeme úženie. Táto zmena sa v slovenčine neuplatnila.

Rozdiel medzi slov. *čap, čapík* a čes. *čep, čípek* je teda daný rozdielnym hláskoslovným vývinom oboch jazykov.

V slovenčine sa doteraz používa slovo *čípok, -pku* ako odborný termín anatomický, lekárnický, jazykovedný a záhradnícky (vinohradnícky). Spoločnou vlastnosťou vecí, ktoré sa týmto slovom pomenúvajú, je ich tvar. Porovnaním tohto termínu s odpovedajúcim českým termínom zisťujeme, že slovo *čípok* bolo do slovenčiny prevzaté z češtiny a hláskoslovne trochu prispôsobené slovenským slovám. Totiž z čes. slova *čípek, -pku* utvorilo sa slov. slovo *čípok, -pku*.

Proti prevzatiu termínu z češtiny nemožno nič namietať, pretože pri tvorení slovenskej odbornej terminologie sa využívala v prvom rade vyspelá česká terminologia. Ale namietať treba proti tvaru *čípok* to, že nezapadá do systému slovenskej slovnej zásoby. Vyššie sme ukázali, že čes. tvar *čípek* je správne tvorený; je to deminutívum k slovu *čep*. Podobne správnym deminutívom k *čap* je v slovenčine *čapík*. Túto významovú a tvarovú súvislosť medzi čes. tvarmi *čep — čípek* si neuvedomili tí, ktorí z češtiny prevzali odborný termín *čípek* a spravili z neho *čípok*. V slovenčine je tvar *čípok* neorganickým tvarom, vytrhnutým z významovej i tvarovej súvislosti so slovom *čap*. Slovenským ekvivalentom čes. termínu *čípek* je tvar *čapík*.

Navrhujem, aby sa v anatomii. lekárstve, jazykovede, záhradníctve, poprípade aj v iných terminologiách používalo správne slovo *čapík*. Tak napríklad v lekárnictve by sa malo správne hovoriť a písať *čapíky* (miesto *čípky*), v jazykovede *čapíkové* (uvulárne) *r* (miesto *čípkové r*), v záhradníctve a vinohradníctve *srezať na čapík* (miesto *srezať na čípok*), v anatomii *čapík močového mechúra* (miesto *čípok* . . .), *čapík* = *uvula* a podobne.

POSUDKY A REFERÁTY

Vincent Blanár, *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*. Vydala Slovenská akadémia vied a umení nákladom Štátneho nakladateľstva v Bratislave roku 1950. Strán 138, broš. po Kčs 75.—. Táto práca vyšla ako 2. sväzok serie Slováci v Maďarsku, ktorú rediguje Dr. Ján Svetoň.

Začiatkom roku 1946 viacerí slovenskí vedeckí pracovníci sa zúčastnili na kolektívnom výskume slovenskej menšiny v Maďarsku. Autor tejto knihy mal za úlohu posbierať jazykový materiál pomiestnych a osobných mien. Táto kniha materiálove sa väčšinou zakladá na výsledkoch uvedenej akcie. Dôležitosť tejto knihy však nie je v materiáli. Omnoho závažnejšie sú tie kapitoly, v ktorých autor teoreticky spracúva jazykovednú problematiku vlastných mien.

Celá práca sa člení na dve časti. V prvej časti sa preberajú rôzne teoretické otázky o vlastných menách; v druhej časti je súhrn pomiestnych a osobných mien, ktoré tvoria materiálový podklad celej úvahy. Toto rámcové rozdelenie celej knihy je síce správne, ale závažnosť ani rozsah obidvoch častí neodpovedá nadpisu knihy. Totiž práve prvá časť knihy je obsahove dôležitejšia i rozsiahlejšia než druhá časť, v ktorej je iba s rôznych hľadísk usporiadaný materiál, získaný výskumom v Maďarsku.

Autor správne vydeľuje tzv. vlastné mená v užšom smysle slova na základe dvoch protikladov (hmotnosť — nehmotnosť, mnohosť — jednotlivosť) ako najkrajnejšiu časť pomenovacích prostriedkov, vyznačujúcich sa so sémantickej stránky hmotnosťou a jednotlivosťou. Celé rozvrstvenie slovnej zásoby jazyka schematicky sa zaznačuje na 21. strane.

Možno celkom súhlasiť aj s vymedzením jazykovedných termínov *osobné meno* a *pomiestne meno*, ktoré nachádzame v širokom rozpracovaní na str. 22 až 32. V tejto partii autor už aplikuje na slovenskom materiáli výsledky celkového výskumu otázky. Zvláštnosti slovenských osobných mien sa vypuklejšie ukazujú porovnávaním slovenského materiálu s bulharským materiálom, ktorý je rozčlenený celkom ináč než slovenský. Je správne, že autor aspoň náznakovite uviedol aj zvláštnosti vlastných mien vo vývine, čím sa ukázala závislosť týchto pomenovacích prostriedkov na složení spoločnosti, v ktorej vlastné mená vznikaly a používaly sa. Pravda, túto otázku bude treba ešte bližšie skúmať na inom materiáli.

Pre výskum slovenských vlastných mien najdôležitejšia je v Blanárovej

práci kapitola *Gramatická stránka pomenovania* (str. 32—69). Tu nachádzame prvý ucelený rozbor tejto závažnej otázky slovenskej lexiky. Blanár tu uvažuje o syntaktickom použití vlastných mien, o ich morfologickej stavbe i významovej zakotvenosti v celkovej slovnej zásobe slovenčiny. Porovnávaním vlastných mien so všeobecnými menami ukazujú sa všetky vlastnosti a zvláštnosti vlastných mien ako viac-menej do seba uzavretej skupiny pomenovacích prostriedkov jazyka.

Kapitola *Vlastné mená ako materiál pre spoločenské vedy* (str. 70—79) obsahuje niekoľko dobrých postrehov z bilingvistického prostredia. Táto kapitola nie je natoľko spracovaná ako ostatné kapitoly prvej časti knihy. Tu sa autor ani nemohol dostatočne oprieť o výsledky celkového skúmania, pretože tieto otázky sa doteraz v jazykovedných prácach nepreberaly.

Druhá časť knihy *Súhrn pomiestnych a osobných mien* (str. 80—138) prináša súpis slovenských vlastných mien z Maďarska. Hoci tento materiál nie je úplný a pravdepodobne ani celkom spoľahlivý, predsa znamená nejeden pekný doklad na zvláštne typy vlastných mien. Celkove nemožno povedať, že by táto kapitola bola jadrom celej práce, ako by sa dalo usudzovať podľa nadpisu knihy.

Blanárovu knihu treba hodnotiť ako dobrý príspevok do slovenskej jazykovednej literatúry. Tu sa prvý raz sústavne preberá otázka vlastných mien jednak s hľadiska ich začlenenia do celkovej slovnej zásoby jazyka, jednak s hľadiska celkovej gramatickej stavby jazyka. S teoretickej stránky Blanárov výklad má aj mimoslovenský význam, pretože ani v zahraničnej odbornej literatúre niet diela, ktoré by osvetľovalo túto otázku tak všestranne. Pre slovenskú jazykovedu má táto práca v prvom rade ten význam, že ďalší výskum vlastných mien bude sa môcť oprieť o Blanárov celkový výklad, ktorý z domácej i zahraničnej odbornej literatúry zahrnuje všetky kladné príspevky do tejto problematiky. Užitočnosť Blanárovej práce sa môže ukázať najmä pri historickom výskume slovenských vlastných mien. Tu treba ešte pripomenúť, že by nebolo uškodilo celej práci, keby autor na konci knihy bol uviedol soznam použitej odbornej literatúry.

Blanárova kniha má niekoľko nedostatkov, ktoré sa mohly ľahko odstrániť. Celkové podelenie obsahu na kapitoly, zaradenie jednotlivých kapitol ani názov diela neodpovedá jadru knihy. Okrem toho Blanár miestami používa neobvyklé termíny (napríklad „separatizácia", „syntaktická grupa"), ktoré sa mohly aspoň v poznámke bližšie vysvetliť. Niektoré rušivé sadzačské chyby maly sa v korektúre odstrániť. *J. Ružička*

Dr. Eugen Jóna, *Spisovná slovenčina pre každého*. Praktická knižnica Matičného čítania 24, Matica slovenská, Turčiansky Svätý Martin 1950, str. 114, Kčs 31.—.

Naša popularizačná jazykovedná literatúra je ešte skutočne veľmi chudobná, preto treba vítať tento príspevok dlhoročného redaktora Slovenskej reči, ktorý v knižke shrnuje svoje rozhlasové päťminútovky z rokov 1946—1948, venované otázkam jazykovej správnosti a jazykovej kultúry slovenčiny.

Po prakticky osnovanej stati o liste, v ktorej rozoberá oslovenie, písanie adries a dátumov, značnú pozornosť venuje vete a väzbám slov vo vete. Prístupným spôsobom tu podáva základné gramatické pojmy z náuky o vete a po-

tom na základe širokého materiálu poukazuje na niektoré častejšie chyby napr. pri používaní predložiek, predložkových výrazov, spojok, ukazovacích zámen a i., pričom v niektorých prípadoch uvádza na pravú mieru aj zastaralé a nesprávne puristické poučky.

V kapitole venovanej rozboru jednotlivých slov a ich významov zaoberá sa Jóna štúdiom niektorých odborných názvov, najmä právnych, rozoberá niektoré synonymné slová alebo slová inak významove blízke. Osobitnú pozornosť venuje názvom farieb a farebných odtienkov (napr. sivý — šedivý — šedý a pod.), pričom zase na základe bohatého materiálu určuje ich presnejšiu významovú platnosť, a to niekedy aj proti príliš jednoznačne formulovaným poučkám Pravidiel, zachycujúc tak stav, ktorý sa v spisovnej slovenčine vyvinul od vydania posledných Pravidiel (1940).

V kapitole o tvaroch slov podáva poučenia o niektorých nepravidelných alebo nesprávne používaných tvaroch slovesných i substantívnych, preberá niektoré otázky tvorenia slov (napr. názvy jazykov, ženské mená zamestnania) a osobitne si všíma skloňovanie nových miestnych názvov typu Bernolákovo a tvorenie mien obyvateľov k týmto miestnym názvom.

Napokon stať o správnej výslovnosti obsahuje poučenia o správnej spisovnej výslovnosti jednotlivých spoluhlások, samohlások i dvojhlások, ako aj o výslovnosti slov a viet ako celku.

Všetky autorove výklady sú podané jasným a názorným štýlom, vystihujú problémy so správnych hľadísk a snažia sa čitateľovi podať i keď nie vyčerpávajúci, nuž aspoň základný obraz jednotlivých otázok jazykovej správnosti. Pre tieto vlastnosti môže knižka E. Jónu vzbudiť hlbší záujem o nadhodené otázky a prispieť tak veľmi plodne k zvýšeniu záujmu o jazykovú kultúru i k zvýšeniu úrovne materinského jazyka. *Ján Horecký*

Univ. prof. Dr. Ján Stanislav: *Zo života slov a našich predkov.* Vydalo Štátne nakladateľstvo v Bratislave 1950. Strán 98. Po Kčs 37.—.

Obdobie uzavretého akademizmu v našej jazykovede, ktorý svojho času odtrhol jazykovednú prácu od života slovenského ľudu, sa končí. Slovenská jazykoveda vo všetkých svojich úsekoch sa vracia k svojmu pôvodnému poslaniu a vo všetkých svojich úsekoch začína slúžiť potrebám slovenského ľudu. V Jazykovednom ústave Slovenskej akadémie vied a umení naširoko postupujú práce na obsiahlom slovníku spisovného jazyka, pracuje sa na normovaní spisovného jazyka, pripravujú a sostavujú sa učebnice, sostavujú sa terminologie pre najrozmanitejšie odbory, pracuje sa sústavne na výskume slovenských nárečí a púšťame sa už aj do sústavného historického výskumu. Kým v ostatných úsekoch už aj doteraz môžeme vykázať značné úspechy, zatiaľ v historickom spracovaní jazyka sme doteraz nestihli urobiť organizovane väčší pokrok. Hlavnou príčinou je nesporne nedostatok odborných pracovníkov, ktorí by spoločným úsilím potisli vec značnejšie dopredu.

Prof. Stanislav od r. 1938 sústavne sa venuje histórii slovenského jazyka. Vykonal na tomto poli úctyhodnú prácu. Vieme, že neobsiahol všetko, že výsledok jeho práce je len náznakovitým náčrtom vnútorného vývinu slovenského jazyka. Ale patrí mu česť, že sa do veci pustil s neobyčajným elánom a obetavosťou. Jeho výsledky treba hodnotiť kladne. Každému Slovákovi milo padne bezpečné zistenie, že slovenský jazyk je jazyk starý, že má svoju dávnu

históriu, že v dávnoveku i po celé dlhé storočia bol nositeľom národnej kultúry ako ktorýkoľvek iný jazyk so stáročnou spisovnou tradíciou. Stanislavove práce pomáhajú nám zbavovať sa pocitu malosti a nesmyselnej utiahnutosti, ktorá najmä dnes by bola neodpustiteľným hriechom, keď voláme po maximálnom národnom vyžití v duchu budovania novej spoločnosti.

Táto Stanislavova populárna knižka prihovára sa k širokým vrstvám čitateľstva a približuje im vnútorné osudy rodného jazyka. Dobre a srozumiteľne poukazuje na život, ktorým je jazyk skrz naskrz preniknutý. Veľmi jasne ukazuje, ako je človek nerozlučne spojený s jazykom ako dorozumievacím prostriedkom, ako ho tento prostriedok spája s inými ľuďmi.

Stanislav sleduje osudy jednotlivých slov a pomenovaní zo širokého okruhu, ako napr. Slovan, národ, ľud, jazyk, hodina, čas, rok, Vianoce, práca, robota, dom, hrad, oblok, obuv, odev, cena, česť, vdova, holomok, milý atď. atď., uvádza a rozoberá aj ďalšie slová, ktoré s týmito významovými oblasťami súvisia, osvetľuje ich pôvod a sleduje zmeny ich významového obsahu od najstarších čias. Ukazuje, ako hlboko v minulosti korení jazyk vôbec a ako jazykové fakty vedia hovoriť o ďalekej minulosti, o dávnej spoločnosti, o spôsobe jej života atď. Takto potvrdzuje tézu o nerozlučnom spojení jazyka a spoločnosti, ktorá ním hovorí.

Knižka sa číta ľahko a vie zaujať aj neodborníka. Pozorný čitateľ sa nielen poučí, ale aj prehĺbi svoj vlastný postoj k spoločenským otázkam. Tento postoj treba u nás prehlbovať. Okrem toho knižka poslúži aj pri utváraní názorov širších vrstiev na jazyk sám. Povrchnosť jazykovej výchovy u nás zapríčinila, že spoločenský význam jazyka si málo ľudí správne uvedomuje. Hoci sa autor miestami odvoláva na Deržavinovu knihu (Slovania v dávnoveku), ktorá stojí na marrizme, predsa sa v zásade pridržiava historicko-porovnávacej metódy a postupuje metodicky správne. Popularizačný charakter knižky autor nezaťažuje nijako ani terminologicky ani príliš teoretickými výkladmi. Ale pritom jednotlivé vývody sú jasné a správne, hoci by ich bolo možno doplniť ešte ďalším materiálom, najmä zo slovenských nárečí.

Stanislavovu knižku treba iba privítať. Vykoná svoju úlohu a dejiny jazyka priblíži ľudu. *Jošt*

DROBNOSTI

Užívanie a zneužívanie značkových slov. — V dnešnom slovenskom spisovnom jazyku je mnoho značkových slov. Mnohé z nich sú veľmi zaužívané a všeobecne známe. Také sú napr. ROH, KSČ, NV, KNV, JRD, ONV a i. Keďže sú tieto značky všeobecne známe, možno povedať, celonárodné, je správne, keď sa užívajú aj v novinách, vyhláškach, oznamoch, slovom tam, kde ide o prejavy určené širšej verejnosti.

Ale mnohé zo skratiek, s ktorými sa stretávame, nemajú takýto celonárodný charakter. Sú známe len užšiemu okruhu ľudí, ktorí s nimi prichádzajú do styku. Majú teda charakter príležitostnej skratky. Nemôžeme súhlasiť s praxou, keď sa aj takéto skratky užívajú v prejavoch, ktoré sú určené širšiemu publiku. Napr. v časopise Kultúrny život stretli sme sa so skratkou ŠULP. Nemožno

predpokladať, že by väčšia časť čitateľov Kultúrneho života bola bezpečne informovaná, že značkovým menom Štátneho ústavu pre ľudovú pieseň je ŠULP. Toto je typický príklad skratky, ktorej srozumiteľnosť je obmedzená na pomerne malý okruh ľudí.

Držme sa zásady, že v prejavoch, ktoré sú určené širšiemu okruhu ľudí, nebudeme užívať značkové slová, ktoré nemajú celonárodný charakter. Jazyk sa totiž má užívať v slovách a vetách a nie v nesrozumiteľných spojeniach hlások a písmen. *epy*

Blato — bahno — kal — múľ. — Všetky tieto slová sú zdanlivo synonymá, názvy pre tú istú vec. Ale zdá sa nám, že ich možno a treba vhodne rozlišovať. *Blato* možno bez ťažkostí určiť ako vodou navlhčenú a nejakým spôsobom, najčastejšie chôdzou alebo vozidlami premiesenú pôdu. Veľmi blízky význam má aj podstatné meno *bahno*, ale od blata sa rozlišuje predovšetkým tým, že obyčajne predstavuje niečo stálejšieho: blato vzniká obyčajne po daždi, kým bahno sa môže vyskytovať aj inokedy, obyčajne je stálejšie. Zdá sa tomu nasvedčovať aj jestvovanie synoným *(močiar, močarina)* a ďalších odvodenín *(bahnisko, bahnište, bahnistý, bahnité blato* — všetky tieto prípady zaznačuje napr. A. Bernolák v svojom *Slovári*). Z novších odvodenín možno uviesť napr. *bahniak* usadeniny veľmi vhodne nazvať naším podstatným menom *kal:* budeme tak mať (druh vtáka), *bahenka* (vták i travina), *bahník* (svod kalu), *bahenný* (bahenný vták, bahenná zimnica). Aj Váša-Trávníček definujú bahno ako tekuté blato.

Ďalším zdanlivým synonymom je tu podstatné meno *kal*, zrejme súvisiace so slovesom *kaliť, zakaľovať* (ako meno značiace pôvodne výsledok deja). Už z tejto skutočnosti vyplýva, že kal bude označovať v pomere k bahnu niečo umelejšie, vyvolané vonkajším zásahom. Ak sa totiž pri zakalení tekutiny dostanú do nej nejaké pevné súčiastky a potom sa usadia na dne, možno tieto usadeniny veľmi vhodne nazvať naším podstatným menom *kal*. Budeme tak mať napr. *kanalizačný kal, kotolný kal, cukrovarský, pivovarský kal* a pod. Veľmi blízky význam, odvodený priamo od slovesa *kaliť*, je aj v názvoch ako *saturačný, ryžový, pšeničný kal*, kde neznamená ešte usadeninu, ale tekutinu, obsahujúcu určité množstvo pevných súčiastok.

Nakoniec zostáva nedomáce, pravdepodobne z nemčiny prevzaté podstatné meno *múľ* (nem. *Müll*), ktoré sa využíva najmä v náuke o pôde (pedologii), kde sa ním označuje jemný prášok, obyčajne organického pôvodu. Tento význam nám pekne osvetľuje napr. doklad *Egypt za svoje bohatstvo ďakuje Nílu, ktorý sa pravidelne vylieva a zanecháva množstvo úrodného múľu.*

Napokon je tu ešte aj podstatné meno *hlien*, resp. *hlen*, ktorým sa niekedy tiež označuje kal ako usadenina na určitých predmetoch. Keďže však toto slovo je veľmi využité v lekárskej terminologii, kde znamená priesvitný a mazľavý výlučok z útrob, sliz, nie je podľa našej mienky účelné zavádzať ho do technickej terminologie, najmä keď zaň vystačíme spomenutým termínom *kal*. *Hý*

Ambulančný — ambulantný. — V odbornom jazyku sa cudzie slová typu *ambulančný — ambulantný* používajú veľmi často, ale niekedy nie je jasný významový rozdiel medzi nimi. S hľadiska slovenčiny tu ide v oboch prípadoch o príponu *-ný*, rôzne zakončenie však vzniká tým, že sa táto prípona pridáva raz k podstatnému menu zakončenému na *-cia (ambulancia)*, raz k pôvodnému latinskému prechodníkovému tvaru *(ambulant-)*. Podľa toho treba rozlišovať aj vý-

znam uvedených slov. Ak sa má utvoriť prídavné meno, ktoré vyjadruje priamy vzťah k základnému podstatnému menu, dostávame prídavné mená so zakončením *-čný: ambulancia — ambulančný personál, ambulančná ordinácia; evidencia — evidenčný list, evidenčný hárok, evidenčná známka; valencia — valenčná sústava, valenčná jednotka; reakcia — reakčný pochod; kompetencia — kompetečný spor; exekúcia — exekučné konanie, exekučný titul; frekvencia — frekvenčné číslo; konkurencia — konkurečný boj; frakcia — frakčná destilácia.*

Naproti tomu prídavné mená so zakončením *-ntný* vyjadrujú skôr určitú vlastnosť. Tak *ambulantná trieda* je taká, ktorá ambuluje (sťahuje sa z triedy do triedy), *evidentný omyl* je zrejmý omyl, *valentná jednotka* má určitú valenciu (*polyvalentná* má viacej valencií), *kompetentný činiteľ* je taký, ktorý môže nejakú vec vybaviť a pod.

Je zaujímavé, že proti vzťahovým prídavným menám na *-čný* sú niekedy akostné prídavné mená na *-tívny: reaktívna látka, exekutívny výbor.*

Na základe tohto rozboru možno potom rozhodnúť o správnosti jedného alebo druhého zakončenia aj v takých prípadoch, kde niet spomínaných dvojíc. Tak napr. treba riešiť otázku, či je správny tvar *vysokofrekventný* alebo *vysokofrekvenčný prúd, frekvenčný okruh* a pod. Okruh je zrejme len *frekvenčný*, lebo sa priamo týka frekvencie, kým prúd by mohol byť *vysokofrekventný* vtedy, ak by sa nemal vyjadriť vzťah k frekvencii, ale určitá jeho vlastnosť, resp. kvalita. *Hý*

Jav — zjav. — V odborných prácach sa veľmi často stretávame s kolísaním a neistotou pri používaní podstatných mien *jav* a *zjav.*

Ich presnejší významový obsah si však môžeme osvetliť, ak vezmeme do úvahy slovesá, od ktorých sú odvodené, totiž *javiť (sa)* a *zjaviť (sa).*

Sloveso *javiť* má význam „dávať znať, dávať najavo, prejavovať" (hovoríme *javiť sklon k niečomu, javiť snahu po niečom*) alebo v zvratnom tvare „byť viditeľný, dať sa vidieť, dať sa pokladať za niečo" (porov. *javia sa známky úpadku, javí sa ako súhra melódie a slova*). Naproti tomu sloveso *zjaviť sa, zjavovať sa* má obyčajne iba zvratný tvar a má význam „urobiť (sa) viditeľným, ukázať sa, objaviť sa".

Tento významový rozdiel je zrejmý aj v niektorých odvodeninách. Tak od slovesa *javiť* máme napr. *javisko*, ktoré by sme mohli vysvetliť ako miesto, kde sa niečo robí viditeľným. Na druhej strane však máme zase prídavné meno *zjavný* vo význame „ľahko badateľný, ľahko zistiteľný" (porov. *zjavný nedostatok, zjavná obrna, zjavné prestúpenie zákona*).

Z tohto by sa mohlo vyvodzovať niekoľko zásad aj pre používanie podstatných mien *jav* a *zjav.*

Podst. meno *zjav* by sa mohlo použiť len na pomenovanie takej veci, osoby, skutočnosti, ktorá sa môže zjaviť, čiže urobiť viditeľnou, nápadnou. Jeho význam sa temer úplne kryje s podst. menom *úkaz*, takže by sme mali *prírodné, nadprirodzené, chemické zjavy, potešiteľné, zaujímavé, vzácne zjavy; spanilý zjav.*

Na druhej strane podst. meno *jav* by sme mohli použiť skôr vo význame „skutočnosť, fenomén, fakt". Boly by teda *javy psychické, historické, sociálne, štatistické, smyslové, duševné, historické* a pod. *Hý*

Prozreteľnosť. — Pýtajú sa nás, či „slovo *prozreteľnosť* je správne slovensky, či nemá byť prezreteľnosť". O tejto veci podobne uvažovalo už niekoľko starších jazykovedcov. Prvý z nich bol A. Bernolák, ktorý vo svojom slovníku uvádza tvar „prezretedelnosť" miesto vtedajšieho českého tvaru „prozřetedlnosť" (takýto tvar uvádza vo svojom česko-nemeckom slovníku i J. Palkovič). Ako druhého možno uviesť S. Czambla, ktorý vo svojej Rukoväti spisovnej reči slovenskej (str. 248) pri pravidlách o písaní veľkých litier má príklad „prezreteľnosť Božia". Tak chceli písať toto slovo i sostavovatelia Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940, takže v úvode (str. 17) v niektorých exemplároch ostala chyba v slove „Prezreteľnosť" (opravuje sa v takých výtlačkoch osobitne na konci Pravidiel za obsahom); v slovníkovej časti Pravidiel uvádza sa ako správny tvar *Prozreteľnosť; prozreteľný, prozreteľnosť.*

V iných slovníkoch, ktoré máme naporúdzi, uvádza sa len tvar *prozreteľnosť* (Š. Jančovič, A. Pechány, P. Tvrdý). Tak isto v slovníkovom materiáli Jazykovedného ústavu SAVU máme doklady len na tvar *prozreteľnosť.* Ide tu o náboženský termín, ktorý vznikol ešte v tom čase, keď spisovným jazykom na Slovensku bola čeština. Tvar „prozřetedlnosť", ktorý používal u nás ešte napr. J. Chalupka (Dobrovoľníci, str. 56), vznikol doslovným prekladom lat. *providentia,* je to teda tzv. kalk. Neskoršie v spisovnej češtine a potom i v slovenčine vznikol tvar *prozřetelnost : prozreteľnosť.*

V jazykovom povedomí sa dnes necíti toto slovo ako složené, takže tu nejde o českú podobu predpony *„pro-"* a o slovo „zreteľnosť". Základ slova „prozreteľnosť" poníma sa dnes ako nedeliteľný celok.

Nemožno tu teda hľadať paralelu s inými českými slovami, v ktorých slovenskej predpone *pre-* odpovedá české *pro-.* Napr. *prejav* (čes. *projev*), *prehrať* (čes. *prohráti*), *preto* (čes. *proto*) a i.

Z uvedených dôvodov treba tvar *prozreteľnosť* v spisovnej slovenčine pokladať za správny a vzhľadom na jeho ustálenosť v tejto podobe nemožno ho meniť. *E. J.*

Anketa

Prosíme čitateľov Slovenskej reči o odpoveď na tieto otázky:

1. Ako vyslovujete slová *smer, smena?* Vyslovujete ich tak, ako sa píšu, alebo vyslovujete *zmer, zmena?*

2. Ktorú z uvedených dvoch výslovností pokladáte za spisovnú a prečo?

3. Súhlasíte s tým, aby sa v novom vydaní Pravidiel doterajší spôsob písania týchto dvoch slov ponechal, alebo navrhujete zmeniť ich podobu na *zmer, zmena?* Odôvodnite svoje stanovisko.

V odpovediach uveďte povolanie a vek. *Redakcia*

Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. Zodpovedný zástupca Dr. Štefan Peciar. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. — Tlačí Neografia, národný podnik v Turčianskom Sv. Martine. — Novinové výplatné povolené čís. 6156-Ba2-1950. Dozerací poštový úrad Bratislava 2. — Toto číslo vyšlo v apríli 1951.

Knihy a časopisy, ktoré došly do redakcie

L. Ďurovič, M. Marsinová, J. Komorovský: *Ohlas Stalinových prác o jazykovede.* Prednášky Slovenskej akadémie vied a umení, sv. 4. Bratislava 1951.

Peter Jilemnický: *Zuniaci krok.* Spisy Petra Jilemnického II. Vydala Pravda v Bratislave 1950.

Peter Jilemnický: *Kompas v nás.* Spisy Petra Jilemnického V. Vydala Pravda v Bratislave 1950.

Język polski XXXI, 1. — Slovenské pohľady LXVII, 3. — Nové slovo VIII, 13, 14, 15, 16, — Slobodný rozhlas VII, 16, 17. — Bežné čísla Výstavby Slovenska, Týždňa a denníkov Pravda, Východoslovenská pravda, Cieľ.